

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBOG

FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1956

I Kommission hos Svegård's Boghandel

Sorø

AARBOG
FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

AARBOG
FOR HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

XXXXIII

SLAGELSE

HANDELSTRYKKERIET

1956

REDAKTIONSUDVALGET:

Lektor, dr. phil. *Poul Helms, Sorø*

Skoleinspektør *J. Heltoft, Haslev*

(Henvendelser i redaktionssager sker til *J. Heltoft*)

INDHOLD AF XXXXIII BIND

Side

Sorø Klosters Ladegaarde <i>Af Johs. T. Christensen, Ringsted</i>	7
Bondeliv og bondevirke i Vestsjælland 1770 <i>Af overlærer Fritz Jacobsen, Slagelse</i>	43
Luftridt og Korsbyrd <i>Af forfatter August F. Schmidt, Brabrand</i>	59
Holsteinsminde 1870—79 og Chr. Nielsen <i>Af overlærer P. M. Andersen, Ringsted</i>	71
Guldmageren paa Borreby <i>Af overlærer N. P. Larsen, Slagelse</i>	100
Årsmødet	108
Arkitekt M. J. Erlangsen	109
Resumé af regnskabet 1954	110

BESTYRELSEN:

- Greve *Holstein-Holsteinborg*, Fuirendal, formand.
Kommunelærer *R. Henneke*, Slagelse, kasserer og sekretær.
Lektor *L. Balslev*, Sorø.
Rentier *Jobs. T. Christensen*, Benløse.
Lektor, dr. phil. *P. Helms*, Sorø.
Skoleinspektør *J. Heltoft*, Haslev.
Overlærer *Fritz Jacobsen*, Slagelse.
Pastor *V. Krarup-Hansen*, Herlufsholm.
Bankdirektør *Valdorf-Hansen*, Ringsted.
Amtmand *V. Topsoe*, Kristinelund.

REPRÆSENTANTER:

- Viceskoleinspektør *Holger Christensen*, Korsør.
Førstelærer *M. A. Ebbesen*, Stigsnæs.
Musikdirektør *Lauritz Hansen*, Ringsted.
Førstelærer *I. G. Høgsvig*, Bistrup.
Sognepræst *A. Lambert-Jensen*, Kvislemark.
Førstelærer *L. P. Larsen*, Hove.
Førstelærer *Nellemann Larsen*, Sdr. Bjerge.
Bibliotekar *Jens Nielsen*, Haslev.
Gdr., sognerådsformand *Sigfred Petersen*, Spjellerup.
Førstelærer *Strange Nielsen*, Benløse.

Sorø Klosters Ladegaarde

Af Johs. T. Christensen.

Til bedre Forstaaelse af Sorø Klosters Indslag i vort Landbrugs Historie gives her et sammentrængt Overblik over Tiden forud.

Dansk Landbrug, drevet af bosiddende Bønder, er ældre end det Tidsrum, Danmarks skrevne Historie omfatter. Ingen kan give en helt nøjagtig Datering af, naar Danmarks første Jorddyrkere blev fastboende, men ved videnskabeligt ledede Udgravninger af gamle Landsbytomter — Pebringe i Østsjælland, Heininge ved Slagelse o. fl. — har man dog kunnet grave sig ned i Broncealderen og saa at sige faa en Broncealderbondes Hilsen hvisket under Jord. Vel er Røsten fjern, og vel ser man kun som gennem et næsten skjulende Taageslø, men Forskere har dog fundet Rifter, saa man kan skimte.

Og hvad ser man da?

Man ser, at Jordfællesskabet tager Form ved, at Slægter eller Stammer slaar sig ned paa et Omraade, trækker sine Grænser og kalder det indkredsede Omraade — ofte afgrænset af Søer og Bække — deres. Forandringen er under Udvikling fra en Tid, da omstrefjende Børsamlere, Jægere, Fiskere havde hele Landet til fælles Virkefelt, til en ny Tid med en noget snævrere Begrænsning af Begrebet Ejendoms-

ret til Jord, et Begreb, der efterhaanden førte til fastere Former, først som Slægtens eller Stammens Fælleseje, derefter til et Dyrkningsfællesskab — en Art Andelsforetagende, i hvilket hver fri Mand kendte saavel sin Andel af Byens dyrkede Jord som Naboen og Genboens. Og i Udkanterne af Omraadet laa Overdrev og Skovstrækninger, som kunde blive Virkefelt for en Del af den voksende Befolkning, som byggede Torpbyerne. Som Eksempler blandt mange kan nævnes Gimlinge og Skørpinge, en Mils Vej syd for Slagelse. Som andre Byer med Navneendelsen inge er de omgivne af Torper, Faardrup, Snekkerup, Frankerup, Bjerup, Vollerup. I Gimlinge laa endnu ved Udskiftningen i Slutningen af det 18. Aarhundrede en Kreds af Gaarde rundt om Kirken. Det maa antages, at denne Inderkreds er dannet om den egentlige Bykærne, det hedenske Offersted, der i Middelalderen blev Kirke og Kirkegaard. I Udflyttergaardenes forladte Tomter i denne Rundkreds kunde man rimeligvis ogsaa finde Broncealderens eller den yngre Stenalders Jorddyrkers Spor. I lidt yngre Tid er Byen bleven udvidet med en større Yderkreds og dens fjærnere Udmarker indtaget til Dyrkning og Rejsning af Byerne Bjerup, Vollerup og det i nyere Tid nedlagte Gimlingetorp.

Ved Aar 1000 havde det bofaste Landbrug i Danmark gennemlevet en betydeligt længere Tid end Tiden fra da til nu. For det ældre Tidsafsnit kan alle Enkeltheder ikke udredes, men holder vi os til Sjælland alene, ses det tydeligt, at Ejendomsretten til Jord ved Aar 1000 har antaget ret faste Former, at en forholdsvis lille Flok Rigmænd ejer det meste af Jorden, og de fleste almindelige Bønder er Fæstere, i nogle Tilfælde Bestyrere (Bryder) paa de i Reglen

noget større Gaarde, som Jordejerne ikke benyttede til egen Bopæl.

Saxe, der levede et Par Aarhundreder senere end det her nævnte Tidspunkt, giver forskellige oplysende Vink, for selv om denne begavede Fortæller tit synes os tendensiøs — paa en fornøjelig umiddelbar Maade — og unøjagtig, kan man gaa ud fra, at naar han f. Eks. taler om Forhold, der var til Stede under Svend Tveskæg (død 1014), er den historiske Detalje maaske fortegnet, men naar de omtalte Forhold fremdeles er til Stede, maa de betragtes som Kendsgerninger i Saxes egen Tid.

Naar Saxe siger, at Svend Tveskæg maatte sælge af Kronens Jord — Overdrev og Skove, der var anerkendte som Kronens Eje — for at skaffe Penge til sin Løskøbelse af Fangenskab, har man den Realitet for Øje, at store Jordstrækninger paa Absalons og Saxes Tid betragtedes som de velhavende Stormænds velerhvervede Ejendom. Naar Saxe lidt senere fortæller om Tymmme Sjællandsfar, som under Knud den Stores Krige i England, da det danske Banner under et Slag var bleven nedhugget, satte en Majgren paa sin Spydstage og førte Danerhæren frem til Sejr og modtog kongelig Belønning herfor i Form af Jordegods, er her vist, hvorledes Helten fra Val er paa Vej op mod den jordejende Stormandskreds.

At Bondestanden, Selvejere, Fæstere og Bryder, endnu føler sig som Frimænd, faar man en levende Følelse af ved at læse Saxes Fortællinger fra Estridssønnernes Regeringstid (1074—1134), hvor det jævnlig ses, at ved store Afgørelser appelleres stærkt til det menige Folks Stillingtagen, saa Saxe et Sted i Omtalen af Erik Ejegod siger, at Menigmand nu

ved Kongehjælp er kommet saaledes i Vejret, at det ikke længere er Herrevink, men Folkenik, som gælder, naar Talen er om Krig og Orlog.

Men en Faktor spiller stærkere og stærkere ind: Kirken — som Saxe i Følge sin Tilknytning til Absalon er kaldet til at forherlige —. Han forlænger sin Skildring af Knud den Helliges Mord i Albani Kirke i Odense 1086 i et tydeligt Billede af sin egen Tid. Bønderne havde staaet haardt imod Knuds Forsøg paa at indføre Tienden. Da de en Gang, da Flaaden var samlet i Limfjorden til Erobringstogt mod England, havde svigtet deres Ledingspligt og taget sig selv Hjemlov, idømte Knud dem strænge Straffe, men lovede dem Eftergivelse, hvis de vilde paatage sig Tiendeforpligtelser, men de vedtog at svare, at de hellere maatte tage hele Straffen selv end forpligte deres Børn til at lide for Forældrenes Synder. Kong Knud blev dræbt og senere helgenkronet. — Og her er vi saa ved Ordene, som tegner Saxes egen Tid, naar han skriver, at det gamle Nag fremdeles bor i Kongemordernes Børn, der stadig kommer igen med den samme Lektie, at Knud kunde ikke komme i Himmerig for sin Misdæderfærd, men vel for sine Angerstaarer i Dødsstunden.

En Storhedstid for Danmark som Helhed og for Landets Jorddyrkere var under Udfoldelse paa Saxes Tid, og den er nøje forbundet med det gode Samarbejde mellem Kronen og Kirken, hvilket bevirker, at Fæstebondens Kaar som fri Borger i Virkeligheden forringes, uden at han lægger synderligt Mærke dertil, da de materielle Kaar foreløbig snarere forbedres end forringes. Frimandsretten er i begyndende Tilbagegang, medens Erhvervet blomstrer, saa Tilbagegangen endnu ikke er initiativdræbende. Der tages ny Jord ind til

Dyrkning. Ny Torper opstaar, men Jorden, som dyrkes af Bønder, ejes for Størstedelen af Konge, Kirke og Stormænd, og tidligere Tiders Bondehøvdinge er ved at udvikle sig til en herskende, jordejende Klasse i Forbund med en jordejende Krone og en jordejende Kirke. Det er ikke den Type Stormænd, som ældre Tider kendte: Storbonden, der færdedes i sin Hjemby og paa sine Agre, klædt og arbejdende som Bonde og Bønders Ligemand, men samtidig deres Fører, hvis myndige Ord havde Vægt saavel hjemme som i Kongens Raad.

De Storbonde- eller Høvdingeslægter, som gennem Tiderne var det menige Folks Ledere og Beskyttere, Kongens Mænd, som førte Mandskabet under Krigstjeneste, havde ad de her nævnte og muligt flere Veje samlet deres Rigdom paa Jordegods. Den bestod ikke i store samlede Arealer, men tiest i Agre i Bymarken sammen med den øvrige Bondestand og i Fæstegods spredt over Landet og dyrket af Bønder og Bryder. Det var Middelalderens Form for Jordrigdom, og A. D. Jørgensen skriver, at Stormændenes Sædegaarde i Reglen kun var som 2—4 Bøndergaarde. Denne Paastand kan bekræftes ved mange Eksempler, nævnt i „Kronens Skøder“, hvor det ved Mageskifter efter Reformationen mellem Kronen og Herremænd fremgaar, at Hovedgaarden i Landsbyen, som Gaarden ejer, har sine Agre i Fællesdrift med Bønderne, og naar Skødet nævner Hovedgaarden og saa og saa mange Bøndergaardes Jord, er Herregaardens Jord tit indbefattet.

Det blev fra Klostrene, at en Bevægelse i Retning af samlede fra Fællesskabet udskilte Storarealer udgik. Og paa dette Omraade var Sorø Kloster en Tid førende.

Det begyndte ellers ret beskedent. Skjalm Hvides Søn, Absalons Fader Asser Riig i Fjenneslev, som sad inde med store Rigdomme af Jordegods, men hvis Navn i Historien iøvrigt mest henter sin Glans fra hans store Fader Skjalm Hvide og fra hans egne store Sønner Absalon og Esbern, besluttede i Samraad med sine Brødre Toke og Ebbe at bygge et Kloster, og Toke gav til Formaalet af sin Hovedlod Øen Sorø, paa hvis sydlige Del laa en lille Landsby nær den brede Del af Søen, fra hvilken en Smalsø strakte sig vesten om forbi Heglinge (Pedersborg) og videre mod Øst til Tuel Sø, og en anden Søstribbe førte østenom til Tuel Sø. Paa Landsbyens Grund rejste Asser Riig efter sine Brødres Død de første Klosterbygninger, og Øens Jorder inddroges til den første Ladegaard, Klostret oprettede. Godset, som medfulgte, bestod foruden Sorøen af ca. Halvdelen af Heglinge, lidt Fjenneslevgods, en Femtedel af Frøs Mose, nogle mindre Skovpartier og et Par Fiskepladser ved Tuel Sø. Der indsattes Benediktinermunke, som tog Klostret med alle dets Herligheder i Besiddelse. Den første Prior tiltraadte sit Embede i første Halvdel af 1140erne. Asser Riig gik senere i Klostret, men døde 13 Dage derefter (1151).

Med Herligheder var det i Virkeligheden smaat bevendt, og Benediktinerne magtede ikke at administrere dem paa en saadan Maade, at de kunde give rimeligt Underhold. Klostret var afsondret fra Verden, omringet af Sø og Skov, en ideel Plads for dem, der søgte Ensomhed og gudelige Sysler, men selv om Menneskene ikke lever af Brød alene, kan de ikke undvære Brødet. Godsets Indkomster var for smaa, og Benediktinerne havde ikke det rette Tag paa at forøge dem. Skoven stod omkring Klostret, men dets Beboere havde ikke

saa stærkt Munkesind, at de kunde udfordre Skoven. Deres Flid synes at have været ringe i Forhold til deres Krav paa Livsgoder og i hvert Fald ikke stor nok til at besejre Fattigdommen.

Først da Cisterciensermunke fra Esrom overtog Klostret, lagdes Grunden til dets Storhed. Den Opgave, Skjalm Hvides Sønner ikke havde magtet, overtog hans Sønnesøn Absalon med Hjælp af de af ham indkaldte Esrommunke. Gennem dem modtog Skoven sin Udfordring, ikke blot paa selve Øen, men i vide Egne af Sjælland. Skove og Vildnis skulde nu høre Øksehug fra flittige Klosterfolk. Kvæg- og Faarehjorde skulde græsse mellem Træstubbe som paa aabne Marker. Skovrydning og Jordens Kultivering skulde lægge nyt værdifuldt Agerland til gammelt, til Klostret, til Danmarks Jorddyrkere. Det blev Begyndelsen til de af Fælleskabet udskilte Storgaarde.

Cistercienserne var da en ung Orden, fuld af Virketrang. Dens første Kloster oprettedes 1098 i Citeaux i Frankrig af 12 Benediktinermunke, hvis Reformiver ikke kunde slaa igennem indenfor den gamle Orden, og de udtraadte fik snart en fremragende Fører i den hellige Bernhard, som efter sin Klostertid i Citeaux grundede sit Kloster i Malurtdalen. Den var et Vildnis af Skov og Tornekrat, men han og hans Munke omskabte den til ved sin Ynde og Frugtbarhed at bære Navnet Clairvaux, Lysdalen eller Klarendal. Her var Bernhard af Clairvaux Abbed til sin Død som den fremragende Førerskikkelse indenfor Ordenens efterhaanden mange Klostre med deres tilknyttede Avlsgaarde. Bernhard, der var personlig Ven med Nordens Erkebiskop, Eskild i Lund, var det store Forbillede for de bedende og arbejdende

Cisterciensere, som rejste deres Klostre i naturskønne Skov- og Søegne og øgede Skønheden ved deres Flid og Indsigt som Jorddyrkere, Bygmestre og kyndige i al Slags Haandværk. De søgte Ensomheden, men ikke til daadløs Dvælen, og deres Eksempel fra Mark og Have, Stald og Værksteder og Bygningskunst var med til at øge Valdemarstidens Glans.

Efter dette forstaar man, at den unge, handlekraftige Orden ikke blot saa paa Skoven som et Hegn om de frommes Stilhed og Ro, men som et praktisk Virkefelt til eget og til andres Gavn. Og her er en af Grundene, maaske den væsentligste, til, at de fleste af de Ladegaarde, Klostret efterhaanden indrettede, ligger i Udkanten af Skove og Vildnis, hvor der var Mulighed for Landvinding. Ogsaa herom giver Saxe et Fingerpeg.

I Sagnet om Snie, til hvis Tid han henlægger en stor Folkeudvandring fra et overbefolket Danmark, indfletter han en Betragtning fra sin egen Tid og skriver, at man i Skovene træffer Spor af, at der forhen har været mere dyrket Jord. Mange Steder, siger Saxe, hvor man før havde pløjet og saaet, dér groede nu Furerne til af Mangel paa Hænder, og Skovene udbredte sig paa mange Mile, hvor man før saa yndige blomstrende Agre og Enge. At det maa være gaaet saadan til, viser Tingenes nuværende Beskaffenhed tydeligt nok, thi midt inde i Skovene ser man endnu den Dag i Dag Spor af Furer og Rene, og da ingen skal bilde os ind, at man har pløjet og saaet inde mellem Træerne, saa maa nødvendigvis Agrene have ligget øde, indtil de i Tidens Længde blev bevokset med Skov. Saxe fortæller videre, at de gamle Bønder var kloge nok til at sanke Stenene af deres Agre og lægge dem ved Enden for ikke hvert Øjeblik at faa Skaar i

Plovjernet. Kunde Fædrene se op, maatte de højligt forundres ved kun at finde Agern og Olden, hvor Aksene i deres Dage bølgede, og derimod se Træ ved Træ, hvor fordem kun saas en Skov af Straa og af Træ kun en Plov.

— De Spor af Jorddyrkning, Saxe her fortæller om, er ikke saa gamle, som de, man i vore Dage har fundet under Stenalderboplads og Broncealderhøje (deriblandt ved Slotsbjergby), og som kun er Streger ridset under Muldlaget med det ældste kendte Pløjeredskab, den af stærke Træpinde byggede Ard. —

Det er sikkert i sin Hjemegn, Midtsjælland — og maaske endda særlig de stenrige Strækninger i Sorøegnens Skove og Marker — at Saxe har gjort sine Iagttagelser, og det falder ogsaa naturligt at antage, at han, da han skrev disse Linjer, har været inspireret af Absalon, der ikke blot havde Sans for at værne Landet mod ydre Fjender og styrke Kirken, men ogsaa for ved praktisk Handling og Energi at øge Erhvervs-mulighederne og sin Slægts Anseelse og Magt.

Klostrets første Forsøg paa Stordrift har været at skabe et ydedygtigt Landbrug paa selve Øen, hvor Klostrets første Ladegaard oprettedes til Hjælp ved dets Forsyning. Men Absalon havde store Planer for sit Kloster, og hans Stilling som Biskop over Sjælland, Indehaver af Nordens Erkebispe-sæde i Lund og Ejer af store Jordrigdomme gav ham store Muligheder. Af de 11 Ladegaarde, saakaldte Grangier, som Klostret, dels ved Gaver, dels ved Absalons Hjælp og Indflydelse kunde oprette paa Jord, der var lagt under Klostret, var de otte oprettet allerede i Absalons Tid, deriblandt Avls-gaarden i Lyng og den, som oprettedes paa den daværende Landsby Slagløse eller Slagelsebo i Slaglille Sogn. De andre

Ladegaarde, som Absalon saa oprettet, laa i Gudum, Munkebjergby, Ondløse i Holbæk Amt, Egby øst for Borup, Vejleby ved Lammefjorden og Asserbo ved Frederiksværk. Foruden Jordegodset, Absalon havde skaffet Klostret, havde han tildelt det Bispetienden af Ringsted Herred.

Klostret var nu vel funderet, dets Indflydelse i Vækst. Sorø Kirke stod fuldført omkring 1185. Klosters vigtigste Bygninger, rejst i en stor Firkant med Fraterbrønden, som endnu vises, midt i Gaardspladsen, og Kirken som den nordre Fløj af det store Bygningskompleks.

Her holdt Absalon af at dvæle, naar hans travle Virke tillod det. Her stod en af hans Rideheste opstaldet. I Tankerne ser vi hans høje Skikkelse paa sin sorte Hest ride ud at tilse sine mange Ejendomme og de nye Ladegaarde, ser ham ride gennem Lynge mod Grangia de Slaglosæ (Ladegaarden i Slagløse), de to ældste Gaarde oprettet paa gammel Bønderjord, hegnet af Skove, ser ham over Sasserbro ride mod Fjenneslevhjemmet med de store Slægtsminder fra den Tid, da Farfar, og maaske Oldefar, Faderen og hans Moder, den statelige Husfrue Inge Eriksdatter, Datterdatter af Knud den Hellige, havde skabt Hjemmet, der ikke blot opdrog egne, men Kongers Børn. Her var store Traditioner, og Absalons Stræben gik ud paa at videreføre dem.

Ved sit Testamente, som var opsat efter Esbern Snares storslaaede Afkald paa sin Del af Fædrearven med Undtagelse af Fjenneslevhjemmet, overdrog Absalon til sit Kloster fire Gaarde i Holbæk Amt med tilliggende Bøndergods, Holbækgaard med fire Landsbyer (deriblandt Tveje Merløse med Sjællands anden totaarnede Kirke), Erikslev ved Bramsnæs Vig (nu Godset Eriksholm), Krænkerup ved

Havrebjerg, Læsøholm ved Holmstrup, Holbæk Amt, og desforuden endnu en stor Del Fæstegods.

1201 døde Absalon, en af vor Histories største Skikkelser, afholdt af Sjællænderne, som den Gang, saa vidt man kan skønne, nærede Tillid til og Tryghed under Hvideslægtens Førerskab, der endnu havde mere Præg af Bondehøvdingens Besindighed og Jævnhed og Samfølelse med fri Bondeslægter paa hans Jorder, end efterfølgende Tidens anmassende og selvraadige Herremænd havde overfor de af dem kuede Fæstere.

Foruden Opførelsen af selve Klostret og dets Kirke var Munkene og deres Hjælpere travlt beskæftiget med at rejse Bygninger udenom Klosterfirkanten. Der skulde bygges Forraadshuse, Værksteder, Stalde og Lader. De egentlige Munke passede mest deres Messer, deres Afskrivningsarbejder og skriftlige Arbejder i det hele, samt de mange Ordninger ved Modtagelsen og Ledelsen af Klosters vidtforgrenede Arbejdsfelter, hvorimod det meste praktiske Arbejde udførtes af en anden Del af Klosterfamilien, Lægbrødrene, og af løsere tilknyttede Bønder, Gaardbestyrere og Indsiddere paa Godset. Lægbrødrene var i de fleste Tilfælde Folk fra den almindelige Bondestand. De skulde i Modsætning til Munkene bære Fuldkæg og af praktiske Hensyn til deres Arbejdes Karakter tildeltes de kortere Kjortler end Munkene, men, hed det i en af de ældste Forordninger, de skulde i Liv og Død „behandles som os selv. De er delagtige i aandelige og timelige Goder med Munkene“. Deres Stilling var dog nærmest den, at en Lægbroder, som Ordenskapitlet i 1224 udtrykker det, ved sin Udførelse af praktisk Arbejde skulde gøre

Fyldest for en Daglejer, altsaa nærmest den samme som Bønder og Indsiddere kunde opnaa.

Efter de Moralprincipper, Ordenen hævdede, dens mange Barmhertighedsgerninger overfor fattige, syge og nødstedte Medmennesker, maa man antage, at Fremgangsmaaden overfor de Bønder, hvis Jorder man inddrog, har været mere skaansom end ved mange i nyere Tid foretagne Landsbynedlæggelser til Fordel for private Godsejeres Oprettelse af Storbbrug. Det synes givet, at en Del af de nedlagte Landsbyers Beboere er bleven optagne som Lægbrødre og Gaardbestyrere paa de nyoprettede Avlsgaarde og andre som Daglejere under Klostret, og rent økonomisk er deres Kaar næppe bleven synderligt forringede. — Men der er al Tid Vemod i Afskeden med gammelt Hjemvirke, dets Skikke og Levevis.

Efter Absalons Død vedblev en Del af Hvideslægten at støtte og berige Klostret, hvorimod andre, deriblandt Esbern Snares Sønner, ikke gik i deres Faders Spor, men stillede sig noget uvilligt.

At der var fremragende Dygtigheder i den Kreds af Hjælpere, Klostret samlede, fremgaar blandt andet af et Arbejde, der er bleven betegnet som Middelalderens største Ingeniørarbejde i Danmark. Det blev foretaget en Del Aar efter Absalons Død og bekostedes af Absalons Fætters Sønner, Sunesønnerne.

Klostret havde haardt Brug for en ved Klostret nær liggende Vandmølle og besluttede at omdanne hele Sorø Sø til Mølledam. Man byggede paa det Sted, som nu kaldes Vindelbro, men paa gamle Udstykningskort endnu har det betydeligt ældre Navn Munkebro, en Dæmning over den daværende østre Smalsø, der gik i et med Tuel Sø, og ligeledes en

Dæmning over den vestlige Søarm ved Heglinge, saa Sorø Sø nu fra begge Sider var afskaaret fra Forbindelse med Tuel Sø. I Stedet for at lægge Møllen ved en af disse Dæmninger var den bleven bygget i den nuværende Akademihave, og en to Kilometer lang Afløbskanal blev gravet langs Østsøen til Munkebro og videre til Tuel Sø. Den opgravede Jord lagdes som Dæmning ud mod Søen. Kanalen, der paa sine Steder er op til 6 Meter dyb og brolagt i Bunden, staar endnu, randet af Mølleedigets slanke Bøge som et Vidne om Klosters Formaaen.

*

Hvordan var Klosters Ladegaarde byggede og indrettede? hvor store Arealer havde de? hvor i Terrænet laa de? Oplysninger herom er sparsomme. En Udgravning af Ladegaarden ved Pedersborg fortæller dog noget herom. Denne Ladegaard hørte til den Gruppe af Gaarde, som blev oprettet efter Absalons Død, nemlig foruden Pedersborg, Nyrup i Lyng Sogn og Gimlingetorp i Gimlinge Sogn. Klosteret havde længe næret Ønske om at komme i Besiddelse af den herskabelige Borg, som i Asser Riigs Tid tilhørte Peder Thorstensen, gift med Skjalm Hvides Datter Cæcilie. Der var et noget spændt Forhold mellem Klosteret og Borgens senere Beboere. Men i 1205 lykkedes det ved et Mageskifte, hvorved Klosteret afstod en stor Del af Absalons tidligere Gods i Holbæk Amt, deriblandt Ondløse, hvor der havde været oprettet en Grangie (Ladegaard), at blive Ejer af Borgen og en dermed følgende betydelig Mængde Fæstegods, som laa Klosteret nærmere end det afstaaede Holbækgoods.

Kort efter oprettedes Ladegaarden, hvis Beliggenhed i Efteraaret 1932 blev konstateret af Nationalmuseet. Ved

Arbejde i Marken mellem Borgbanken med Kirken inderst og Ringvolden udenom, som i en stor Bue paa Vestsiden runder ned til Søen, stødte Præstegaardsforpagter Frederik Christensen paa en Bygningsgrund, hvorefter Redaktionssekretær Karl Elnegaard og Arkitekt Charles Christensen henvendte sig til Nationalmuseet, som under Ledelse af Museets dav. Direktør, Dr. Nørlund, i November Maaned begyndte Udgravningerne.

Resultatet af Undersøgelserne er meddelt i en af Dr. Nørlund forfattet, maskinskreven Beretning, som opbevares i Nationalmuseet.

Østre Ende af det lille Hus under Udgravning.

Der fandtes sydvest for Borgbanken og indenfor Halvkredsvolden Rester af et lille Hus, beliggende 15 Meter fra Søen, og omtrent lige saa langt fra en lille Vig, der skærer sig ind i Terrænet vest herfor, samt en betydeligt større Bygning ved selve Borgbankens sydvestre Hjørne.

Undersøgelsen af det lille Hus, der har været orienteret øst-vest, viste, at Huset var bygget af Kamp med tilhuggede Kvadre i Facaderne og en Murtykkelse paa 70 cm. Den søndre og den nordre Langmur er ikke parallelle. Der har været et aflangt firkantet Rum ($8,10 \times 5,60$ Meter) og en smallere Udbygning i Øst med Trapperum (eller Kælders-hals) og et lille Rum ved Siden af Trappen, der ligger nærmest i Sydøsthjørnet og var i god Stand, maaske dog et Par af de øverste Trin tidligere har været sløjfede. Der blev af-dækket syv Trin, alle lagt af tildannede Kampesten. Det nederste Trin er dobbelt saa bredt som de andre. Ved Trap-pens Fod har en Dør været anbragt for Indgangen til et Kælderrum. I Krogen ved Sydmuren fandtes endnu en Dør-stabel af Jærn siddende paa Plads, en anden blev funden i Fylden. Selv om den nuværende Sidedør tydeligt er af nyere Oprindelse, har der sandsynligvis allerede fra første Færd været en Sidedør til et lille nord for Trappen liggende Ovn-rum, $1,6 \times 1,12$ Meter, brolagt med Kampesten, som dog var dækket af yngre Brolægninger. Det underste Gulv i Hoved-rummet er dannet af den raa Lergrund uden Stenlægning. Paa et senere Tidspunkt er det lille østre Rum udvidet, ved at Nordmuren er rykket 1,3 Meter mod Nord. Materialet her er ogsaa Kampesten og Munkesten muret i Ler. I Lerpak-ningen i Rummene er der Munkestensrester. Over Gulvet i Fyrrummets Nordmur var en 13 cm indkragende Munke-

sten med rundet Underkant. Ovnens Indre var fyldt med Aske og Trækul og havde sorte forbrændte Stensider. Det ejendommeligste ved denne Ovn, hvortil Dr. Nørlund intet Sidestykke kender, er fire Par $\frac{1}{4}$ Sten brede og $\frac{1}{2}$ Sten dybe Riller, som er udspæret i dens Sidemur, det bageste Par umiddelbart ved Bagmuren. Rillerne strækker sig helt gennem fem bevarede Skifter.

Mellem de to Gulvlag er fundet Bygningsrester af tidlig Karakter, Teglsten, Kridt- og Fraadsten, og ingen af dem synes yngre end 1200-Aarene. Flere af Teglstenene er fra Søjler. Bemærkelsesværdig er en Buesten af Fraadsten eller Kridtsten med dobbelt Rundbue og to Riller udhugget langs Buerne, hvis Bredde er 25 cm. Stenene er bleven henlagte paa Loftet i Kirkens Vaabenhus.

I en rød Teglstensflise, 8,5 cm, med False og Kant til Sammenlægning med andre, og som blev fundet i Fylden, var med et spidst Redskab indridset en Indskrift i det vaade Ler. Bogstaverne er Majuskler af den lidt snørklede Type fra 1100-Aarene. Det fragmentariske Stykke er vanskeligt at læse. Dr. Nørlund, der skriver, at her muligvis er Tale om en Haandværkerspøg, læser det første Ord saadan: Qu'I.

»Det her beskrevne Hus« — siger Beretningen — »er utvivlsomt et Udbus, der har hørt til den Ladegaard (Grangie), som Sorømunkene havde i Pedersborg.«

Det store Hus, som laa ved Borgbankens sydvestre Hjørne og delvis ind i den ny Kirkegaards Terræn, var 41,5 Meter langt, 10 Meter bredt og orienteret Sydøst—Nordvest. Ved en Tværmur har det været delt i to Rum, det nordvestlige

Bageste Del af indbygget Ovn set fra Nord.

lidt længere end det sydøstlige, der er solidest bygget og muligvis den ældste Del. I det sydlige Hjørne af Bygningen er anvendt nogle fint tildannede Granitkvadre, der maa være Nedbrydningsmateriale fra andre Bygninger.

Mest afdækkedes af den nordøstre Langmur, som i Jordoverfladen er 1,2 Meter svær, men som breder sig nedefter til 1,75 Meter, idet Ydersiden ind mod Kirkebakken skraaner stærkt, hvorimod Indersiden staar lodret. Tværmuren er 1,5 Meter bred.

»Ogsaa denne Bygning maa høre til Grangiens Avlsbygninger. Det er uden Tvivl enten en Stald eller en Lade. At den er middelalderlig kan ikke betvivles, men nogen nærmere Datering kan ikke gives. Ingen Smaafund blev gjort ved Udgravningen.«*)

Fundament til den store Bygning ved Kirkebakkens søndre Fod.

*) Cistercienserne gjorde en stor Indsats til Forbedring af Husdyr-racer. Den todelte Bygning kan have været b a a d e Stald og Lade.

Der blev gravet en Del Prøvegrøfter, men flere middelalderlige Ruiner fandtes ikke. Derimod fandtes nogle overfladiske Fundamenter stammende fra en Gaard, som før Udskiftningen laa ved Søen i Nærheden af den mindre Ladegaardsbygning.

Endnu en Ladegaards Beliggenhed, nemlig den i Gimlingetorp, kan opgives nogenlunde sikkert, skønt der ikke er foretaget systematisk Udgravning. Den laa ca. 125 Meter vest for den nuv. Slagelse—Næstved-Landevej paa Sydsiden af og ca. 70 Meter fra Skellet mellem Herregaardene Gyldenholms og Kathrineholms Marker. Her stødte Godsejer Dahl, Kathrineholm, ved Dræning paa Grundsten og Bygningsrester, som var af større Dimensioner, end man kunde vente at finde under den ved Ladegaardens Nedlæggelse oprettede Landsby. (Meddelelse herom findes i Aarbogen for 1950).

Der er endnu ingen helt sikre Oplysninger om, hvor Lyngegaarden laa, men Interessen samler sig om den østlige Udkant af det nuværende Lynge, en Del af Matr. Nr. 18, der er udstykket fra Bækkelundsgaarden, som har Jordstykket, ca. 10 Tdr. Land i Forpagtning. Marken grænser op til det i 1890 opførte Alderdomshjem. Gdr. Ricard Petersen, Bækkelundsgaard, og jeg har foretaget enkelte Prøvegravninger i et Omraade, paa hvis Overflade der findes mange Munkestensrester. Et østligt Punkt i dette Omraade ligger 93 Meter fra det sydøstlige Hjørne af Alderdomshjemmets Østfløj og 143 Meter fra Midten af Nordgavlen til Arbejdsmand Peter Offersens Hus ved Vejen, som fører ud til den i nyere Tid udflyttede Bækkelundsgaard.

Hvor de to Maallinjer skærer hinanden, var der paa en Strækning af et Par Meter 1 Meter ned til den faste Undergrund. Andre nærliggende Steder, hvor vi gravede, gik Muldlaget kun $\frac{1}{2}$ Meter i Dybden, men alle Vegne var Jorden tæt blandet med smaa Munkestensskaller, som skin-nede rødt i hvert Spadestik. I Nærheden af, hvor vi gravede, fandt Ricard Petersens nu afdøde Fader Niels Petersen i Efteraaret 1933 paa Bunden af Muldlaget et Stykke Granitbrolægning af store flade Sten. Stedet er ganske givet præget af gammel Bebyggelse, men Udskiftningskortet af 1770 viser, at der ikke her har ligget nogen Bondegaard, og hverken Matrikelen af 1664 eller Sorø Klosters Jordebog af 1568—70 oplyser noget om Bebyggelse.

Lidt tættere ind mod Byen og ca. 65 Meter syd for Alderdomshjemmets Sydfacade fandt man i Efteraaret 1933 ved Gravning af en Roekule en Del Kakler (beskrevet i Aarbo-gen for 1935), som vel næppe er ældre end fra det 16. Aarhundrede, men der er den Mulighed, at der efter Ladegaar-dens Nedlæggelse før Reformationen har ligget en Bygning af mere herskabeligt Tilsnit end Datidens Bøndergaarde. Munkestensaffaldet vidner dog stærkere end Kaklerne om middelalderlig Bebyggelse.

Vi ønskede ikke ved fortsat Gravning at vanskeliggøre en ev. senere systematisk Undersøgelse under Ledelse af viden-skabelige Fagfolk.

Tæt syd for det omtalte Areal og parallelt med det er en Lavning, hvorigennem en større Bæk, som nu er drænet, førte i Retningen sydvest—nordøst. Skrænten er her udfor ret brat og nedenfor den breder Lavningen sig som en tørlagt Dam. Den gamle Alfarvej, som Saxe kendte, da han fortalte

om Magnus den Godes dødelige Fald fra Hesten, da han red paa Vejen „ved“ (ikke igennem) Alsted, og om Bisp Svends Møde med Svend Estridsens Ligfølge ved Topshøj Ore, maa fra Sasserbroen over Tuel Aa ved Slagløsegaardens Sydgrænse have ført tæt her forbi og altsaa have passeret de to Ladegaardes Marker. Klostergaardene har, som nævnt, i Reglen haft Skoven til Nabo, og Bækkelundsgaarden, som er den største Parcel af Matr. 18, er i Østsiden omklamret af en Skovrand, som i Nymaaneform strækker sig fra Hovedvej 1 i Nærheden af Tuel Sø til Vestkanten af Suserupskoven ved Tjustrup Sø.

Det er tvivlsomt, om man kan bygge noget paa den Kendsgerning, at de her omtalte Agre af Matr. Nr. 18, samt nogle tilgrænsende Agre af den nordlige Nabogaards Mark paa Udskiftningskortet af 1770 benævnes Store og Smaa Hildebrandsagre. Maaske er det for langt udenfor det sandsynliges Grænse at sætte dette Navn i Forbindelse med den store Pave Gregor den Syvendes, hvis egentlige Navn var Hildebrand, skønt det er kendt, at Absalon i sin Kirkepolitik var paa Linje med denne selv over for den tyske Kejser saa myndige Pave, som døde 1085. En anden Tilknytning til Ladegaarden kan Hildebrandnavnet ogsaa have. I Absalons Testamente, som det gengives i Sorø Klosters Gavebog, staar:

Hr. Esbern gav han den Sølvskaal, som Hildebrand havde lavet, og den lille Skaal, hvoraf deres Fader plejede at drikke, og hver af Sonnerne fik en af de større Sølvskaale.

Denne Tilegnelse vidner om, at Klostret har haft en dygtig Sølvsmed, da det jo sikkert drejer sig om Gaver af betydelig Værdi, Absalon skænker sin Broder, som gennem hele Livet stod Last og Brast med ham.

Hvad der er sagt om Hildebrandsagre, tør vel ikke paa dette Tidspunkt anses for mere end Gisninger, som ved videnskabelige Undersøgelser kan blive bekræftede eller afkræftede. Helt urimeligt er det dog ikke at tage dem med i Overvejelserne. Stednavne er ofte meget gamle. Navnet Munkebro f. Eks. har tydelig Tilknytning til Klostertiden og burde vel egentlig fremdeles være holdt i Hævd.

Gaarden i Gimlingetorp laa ikke midt i den nedlagte Landsbys Marker, men i Kanten af det vidtstrakte Vildnis, som først efter 1774 blev opdyrket — i nogle Tilfælde genopdyrket.

Nyrupgaarden laa helt ind mod Skoven, ja, maaske et Stykke inde i den. Om de mærkelige Terrænformationer midt inde i Skoven, ved Skovfoged Madsens Bolig (Rester af Voldgrave?), hvor der tillige er fundet Munkestensrester, er Levn fra den gamle Ladegaard, eller om den har ligget nærmere den nuværende Nyrupgaard, er ogsaa uopklaret, men at Formationerne er præget af ældre Tidens Menneskeværk er utvivlsomt, ligesom det er godtgjort, at Skoven her efter Klostergaardens Tid har generobret Jord, som Lægbrødrene havde kultiveret. Ved Udskiftningstiden havde Nyrupgaard ca. 150 Tdr. Land strækkende sig til Topshøj Skel. En stor Del af dem var Skov og uryddet Vildnis, og kun en ringe Del sat i Takst.

Middelalderlandsbyen Slagløse, den ved Landsbyens Nedlæggelse oprettede Grangie og den ved dennes Nedlæggelse

genoprettede Landsby, laa paa det Omraade, der nu dækkes af Herregaarden St. Ladegaards Bygningskompleks og nærmeste Omgivelser.

Hele Gimlingetorp, Nyrup og Slagløses Jordomraade har været inddraget til Klostergaardene, og for disse Byers Vedkommende har Klostret dyrket det hele, hvorimod det er tvivlsomt, om de noget større Landsbyer som Lynge og Pedersborg har været helt nedlagte. Slagløse har haft et Tiliggende af godt 500 Tønder Land, Gimlingetorp ca. 300 Tdr. Land plus tilgrænsende Vildnis, og Nyrup vel en noget lignende Størrelse, saa disse Gaardes Areal har været 300—500 Tdr. Land, hvilket muligvis har været den mest almindelige Størrelse for en Grangie, selvom nogle har været en Del større. Den ved Pedersborg fundne Bygning paa 415 Kvadratmeter Gulvflade kunde godt tyde paa en efter Dattidens Forhold stor Avling og stort Kreaturhold.

*

Endnu før Vinternattens Mørke er veget, gaar de skæggede paa Loen. De skæggede er Lægbrødrene. Saadan kalder de kronragede og skægløse Munke under Tiden deres Klosterfæller, som, i Modsætning til Munkene, for en stor Del er kommen fra Bondestanden. Klostret tog Jorden til sig og i en Del Tilfælde ogsaa Bønderne, skønt det at blive Lægbroder ikke var nogen let Sag. Først var der et halvt Aars Prøvetid, hvor man arbejdede for Kosten, men i eget Tøj. Naar denne Prøve var overstaaet, begyndte den egentlige Forberedelse, som tog et Aar. Arbejdes i Mark og Have, i Stald og Lade og Værksted skulde der fremdeles, men nu skulde ogsaa de foreskrevne Bønner og Salmer læres, først og fremmest Trosbekendelsen og Fadervor, Bodssalmerne og

Ave Maria. De skulde ikke læres fra Bog, da næppe nogen af dem kunde læse, men udenad, høres og gentages, til hvert Ord sad fast, og endelig skulde man vænnes til ubetinget Lydighed, Tavshed, hvor Tale kunde undgaas, Flid og Troskab saavel i Arbejde som i Bøn og Opofrelse. Hvad der tjenes ind deles ud igen. Bed og arbejd var Mottoet. Løn til egen Anvendelse var der ikke Tale om. Man fik Klæderne, Husly i Klosters vestre Fløj (Munkene boede i den østre) eller paa Avlsgaardene, tarvelig og sparsom Kost. Der vandede ikke Kødretter. Urter, Brød og Mælkeprodukter var, hvad der stod paa den daglige Spiseseddel. Efter Natbønnen gik man i Arbejde, om Vinteren lidt senere end om Sommeren, men dog før Gry. Der var kun to Maaltider om Dagen, Middag og Aften. Dog kunde der tildeles haardt arbejdende Tærskere og andre en ekstra Formiddagsration af Brød med en Drik Vand til. Om Fredagen skulde der en Del af Aaret modtages Disciplin, hvilket vil sige, at man skulde piskes, dog maatte der ikke flyde Blod.

Hvor kunde nogen føle Trang til at gaa ind til saadanne Kaar?

Lad os huske, vi er i den tidlige Middelalder, medens Kristendomsforkyndelsen endnu var ung i Nordeuropa. Klostret var Menneskesjælens bedste Værner, de eneste barmhjertige Velgørere overfor Fattige, som samledes ved Klosterporten. De syge fandt Ly og Lægehjælp i Klosters Sygehus, de forfulgte skærmedes, og de vandrende mættedes i Klosters Herberg. Der skulde arbejdes og spares for at kunne uddele alle disse Goder uden Vederlag som en Tjeneste for Gud. Først og fremmest gjaldt det hele jo Sjælens Frelse, og paa det Omraade nød Klostret en til Overtro grænsende Tillid.

At blive optaget dér var at frelses hjem til Himmerig. Hvad gjorde det saa, at man skulde lide og slide og sulte og lade sig piske, naar man maatte nyde Guds Velbehag i Tid og Evighed. — Og de skæggede gik til deres Dont uden Knurren.

Søvnlige og med en al Tid levende Madlyst gik nogle paa Loen i Klosters hjemlige Ladegaard, medens andre vandrede ud til de nærliggende Ladegaarde i Lyngø, Slagløse, Pedersborg og Nyrup. Kornet skal tærskes og bringes til Mølle og til Bager, at der kan blive Brød til mange Munde. Paa den frosthaarde Jord travet Lægbrødrene i Mørke til deres Arbejdsplads til en lang Dags haarde Kraftudfoldelse. Klosterliv giver Sjælefred og Dagens Møje trætte Lemmers og en god Samvittigheds rolige Nattesøvn, til der kaldes til Bøn, som Reglen byder, baade naar man bor paa Klosteret og paa en Ladegaard. Bøn og Arbejde er Grundakkorden, og begge Dele er Gudsdyrkelse. Cistercienserordenen er ung og fuld af en Trosiver, stærk som den, der i Korstogstiden kunde gribe de store Skarer.

Paa Ladegaarde og Klostre gjaldt i det væsentlige de samme Regler, som var fastlagte fra Moderklosteret i Cîteaux. Dér skulde Abbederne fra alle Ordenens Klostre i de forskellige Lande hvert Aar møde til et tre-fire Dages Møde under Generalkapitlet, som havde lovgivende, administrerende, dømmende og straffende Myndighed, bekræftet fra Pavestolen. Generalkapitlet blev betegnet som „Ordenens Hjerte, fra hvilket Blodet strømmede ud til alle dens Dele og atter strømmede tilbage til det for varmet og fornyet igen at tiltræde sit Løb.“

Om Sommeren var Lægbrødrene travlt optagne paa Ladegaardenes Marker som Røgttere, Faarehyrder, Jorddyrkere og Rydningsmænd. Skov og Krat forsvandt fra Torpbyen Nyrups halvt opdyrkede Marker, og endnu mere Skov omskabtes til Agerland, som Skoven her til Dels tog tilbage, da Klostergaardens Tid var forbi, ligesom den gjorde det ved Gimlingetorp og maaske andre Steder. Ved Slagløse, Pedersborg og Lyngse ser det ud til, at den Jord, som her indvandt, for Størstedelens Vedkommende bevarede som Agerland.

Klostrets og Ladegaardenes Urtegaarde vistes stor Omhu af dygtige Gartnere og deres Hjælpere. I Havenne skulde jo hentes Erstatning for det Kød, Klosterfolkene ikke maatte spise. Og Klostrets lægekyndige dyrkede lægende Urter og Blomster, alt i en harmonisk Blanding af Nytte og Skønhed.

Foruden Munke og Lægbrødre var der den tredje Gruppe, knyttet til Klosterfamilien under Navnet Familiars. Det var for en stor Del Daglejere boende i Avlsgaardens Omegn, i de Landsbyer, Klostret ejede. De forblev boende i deres egne Hjem og arbejdede paa Klostergaardene, men ingen Kvinder og heller ikke Drengene under 18 Aar maatte komme der. Endelig dannede der sig efterhaanden endnu en Gruppe indenfor Klostret, en Slags Pensionærer, som gav Klostret deres Gods mod at det sørgede for dem „i Liv og Død“, ligesom det hedder om Lægbrødrene.

De Eksempler, saavel af aandelig som verdslig Art, som Cistercienserne gav i deres første, rigt levende Tid i Hengivenhed til det Kald, de følte og fulgte, maa antages at have været af stor Virkning. Oplysning de spredte. Hjælp og Raad de ydede til Legeme og Sjæl. Naar deres Orden blev stiftet

som et Brud med Benediktinerne, var det, fordi de syntes, Benediktinerne var kommen for langt bort fra de Retningslinjer, deres store aandelige Fører, den italienske Adelsmand Benedikt af Nursia til Kristi Efterfølgelse i det 6. Aarhundrede fastlagde for Ordenens Klostre: Fattigdom, Nøjsomhed, Flid og Opofrelse. Man ønskede at genoplive de første Benediktineres Trosinderlighed, og Bernhard af Clairvaux og Citauxmunkene var besjælede af en Reformiver, som maatte sprænge den gamle Ordens Rammer. Deres Virke blev en Fornylsens Strøm gennem Vange, der ikke bar saa skønne Frugter som forhen. Og den ny Orden gjorde sin største kulturelle Indsats i sin Ungdom, dens første Aarhundrede, i Absalons og Valdemarernes Dage, og var med til at skabe den Fremgang, som kendetegner dette Tidsafsnit.

Syv Aar efter Absalons Død traadte Gunner, som senere blev Biskop i Viborg, ind i Cistercienserordenen. Han havde som Valdemar Sejrs Raadgiver stor Indflydelse paa Affattelsen af Valdemar Sejrs jyske Lov, hvis Indledningsord afspejler Cisterciensernes høje Idealer, der endnu var i Forbindelse med Ordenens friske og forjættende Vaarbrud.

*

Men ved den Tid, da jyske Lov blev skrevet, var Ordenen tæt ved sit Kulminationspunkt, da ogsaa dens Ungdomsvarme og Inderlighed kom ind i en Afkølingsproces, som svækkede dens før saa højtstræbende Viljekraft. Det, den havde saet, spirede og levede til Folkegavn, aandeligt som verdsligt, men det verdslige Sind sneg sig for overvældende ind over Klosterhegnet. Abbeden sad, naar høje Herrer gæstede Klostret, tilbords med dem og nød Bordets Glæder, og Duften fra Abbedens særlige Køkken var fristende for

Munke og Lægbrødre. Fra Citeaux klagedes der over, at Spørgsmaalet Kød eller ikke Kød til Klosterfamilien stadig dukkede op. Reglerne læmpedes paa dette som paa saa mange andre Omraader. Det gik dem, som det var gaaet Benediktinerne. Der blev ikke givet ret mange officielle Dispensationer fra Begyndelseskravene, men Tid og Forhold krævede, at der blev set gennem Fingre med et og andet, og det var ikke saa lige til at præke Askese for Familiens øvrige Medlemmer og kun at tillade dem at nyde Duften af Stegen til Abbedens Gæster til en Bid bart Brød og Urter og en Drik Vand, naar der var rigeligt af lækre Spise- og Drikkevarer i Forraadskælderen. Det flotte Traktement var en taktisk Nødvendighed, naar Kongen og andre Autoriteter beværetedes. Der var politiske Maal at drøfte, og Forhandlingerne fik en mere fortrolig og virkningsfuld Karakter over og efter et veldækket Bord.

— Men selv om Ordenen, som andre Munkeordener i Tidens Løb mistede noget af Ungdommens Varme, ytrede Aanden fra Clairvaux sig dog med Styrke snart her, snart der, ja, helt op til vore Dage. Den hellige Bernhards Taler og Hymner hentede Inspirationen under Beskuelsen af Krucifixet, og Bernhards Tanker og Stemninger lever videre i den belgiske Cistercienserabbed Arnulfs Andagtsdigtning fra Midten af det 13. Aarhundrede om den lidende Frelser. Grundtrækkene til mindst et Par Salmer i den danske Salmebog: „O Hoved højt forhaanet“ og „Hil dig Frelser og Forsoner“ findes i Arnulfs Andagter, som de findes i Bernhard af Clairvaux' Hymner. I samme Forbindelse kan nævnes den vidtskuende Seerske, den hellige Birgitta af Sverige, der i det 14. Aarhundrede meddelte sine dybsindige Aabenbarin-

ger, som spredtes i hele den romersk-katolske Kristenhed. Hun var nær knyttet til Sveriges ældste Cistercienserkloster Alvastra ved Vettern og opholdt sig der i Aarevis, før hun paa samme aandelige Grundlag som Cistercienserne — den indtrængende Beskuelse af Kristi Kors, Grundtonen i hele hendes profetiske Gerning — stiftede Birgittinernes første Nonnekloster i Vadstena. —

Selvforsyningstanken begyndte ret tidligt at blive gennemhullet, og Klostrene meldte sig paa Markedet baade som Købere og Sælgere. Under disse Forhold fik Ladegaardene mindre direkte Betydning i Husholdningen, især da en begrænset Tiendefrihed til Tider forøgede Driftsomkostningerne, samtidig med at Klostret paaførtes forøgede Modydelser for den Gunst, de mødte. Kongegæsteri med stort Følge af Herskaber, Tjenere og Heste var en tung Belastning. Klostrets Bønder var bleven fritaget for at stille Krigsmandskab, men til Gengæld skulde Klostret al Tid have et Antal Svende med fuld Udrustning parat, for Sorø Klosters Vedkommende en Tid helt op til 24 Mand. Indtægterne fra den store Mængde Fæstegods, som Klostret klogt og besindigt havde forstaaet at samle, var efterhaanden bleven en langt større Post paa Budgettet end det, Ladegaardene kunde afkaste, og allerede i første Halvdel af det 13. Aarhundrede ophørte man at stifte ny Grangier.

En anden af de mange Hindringer for Ladegaardenes fortsatte Drift var, at Tilgangen af Lægbrødre tog stærkt af, og der maatte regnes mere end tidligere med lejet Arbejds-kraft. Men samtidig med at Bønderne havde draget Lære af Ladegaardenes Dyrknings-, Rydnings- og Husdyravls-metoder, havde Herremændene fattet Interesse for Stordrift

og saa, at deres Muligheder for at drive store samlede Marker ved Fæstebøndernes tvungne Hjælp var større end Klostre-nes, der var bundet til at afholde Udgifter til Syge- og Fattig-hjælp, Gæsteri og meget andet, som de private Godsejere kunde ryste af sig. De vilde gerne i Besiddelse af Grangierne eller leje dem, hvor det kunde lade sig gøre. Paa den Maade fik adskillige Grangier en rent verdslig Karakter. Egbygaar-den blev til Herregaarden Spanager, forskellige Storgaarde i Holbæk Amt gled ved Mageskifter udenfor Klosterindfly-delse. Fæstegods, der laa nærmest Klostret, blev fastholdt og øget ved Mageskifter og Køb, saaledes at Klosters Gods mere og mere samledes i Alsted Herred.

Allerede i det 13. Aarhundrede er Ladegaardenes Antal svindende, men ikke i et saa hurtigt Tempo som de private Godsejeres Magtudfoldelse er voksende overfor en forudm fri Bondestand, ja, overfor Kongemagten selv.

De Ladegaarde, som laa nærmest Klostret, vedblev længst at virke efter deres Bestemmelse, men efterhaanden udviklede Forholdene sig saaledes, at Klostret ikke længere var i Stand til med Fordel at føre sit storslaaede Eksperiment videre. Alligevel vedblev det, omend i et noget langsommere Tempo, at samle Jordegods i sin nærmeste Omegn, hvor bl. a. Hvideslægtens gamle Høvdingegaarde, Fjenneslev, Peders-borg, Bjernede o. fl. blev almindelige Fæstegaarde under Klostret. Kun den hjemlige Ladegaard vedblev at bestaa, til den unge Købstad Sorø omsider i det 17. og 18. Aar-hundrede begyndte at brede sig over en Del af Markerne.

Cisterciensernes Landbrugsekperiment begyndte i en Op-gangstid og ebbede ud i de triste Nedgangsaaer i Middelalde-rens sidste Aarhundrede, i hvilket Tidsafsnit Bondestandens

Kaar blev saa ringe, at den jævnlig — sidste Gang i Grevefejden ved Reformationen — fristedes til at gøre Oprør mod sine Undertrykkere, Herremændene, som nu følte sig anderledes højt hævede over det jævne Bondelaug end den tidligere Middelalders Bondehøvdinge.

Men ved Afslutningen af sin Jorddyrkerperiode viste Soro Kloster sig som en stærk Modstander af den blandt de store Jordejere herskende Tendens til at skabe samlede Herregaardsmarker ved Udrasering af gamle Landsbyer. I Alsted Herred, saavidt Klosters Indflydelse rakte, blev ingen ny Herregaarde oprettede.

Der foreligger kun sparsomme Efterretninger om, hvorledes og naar Klosters egentlige Jordbrugstid sluttede, men inden Reformationen var alle Klosters Ladegaarde i Soro Amt stykket ud til almindelige Fæstegaarde, og de forhen nedlagte Landsbyer genrejste. De Gaarde, der før Nedlæggelsen havde haft flere Agre end en almindelig Bondegaard, maatte afgive Jord, saa de fik nogenlunde samme Størrelse som Byens øvrige Gaarde, og ved Reformationen ejede Soro Kloster 625 Fæstegaarde med ca. 6000 Tdr. Hartkorn og var blandt Sjællands største Jordejere. 80 pCt. af al Jorden i Alsted Herred var Klosters, som var eneste Herremand over alle disse Fæstere, og selv om der er Undtagelser, var Reglen dog den, at det gennem Tiderne, ikke mindst i Cisterciensernes Opgangstid, men ogsaa i Nedgangens Dage, var bedre at tjene under Krumstaven end under de private Godsejere med deres voksende Krav om Fæsternes Hoveritjeneste og mange andre Fortrædeligheder.

Om det udelukkende var af ideelle Grunde, at Klosteret gjorde sig til Eneherre over alt det nævnte Fæstegods, faar

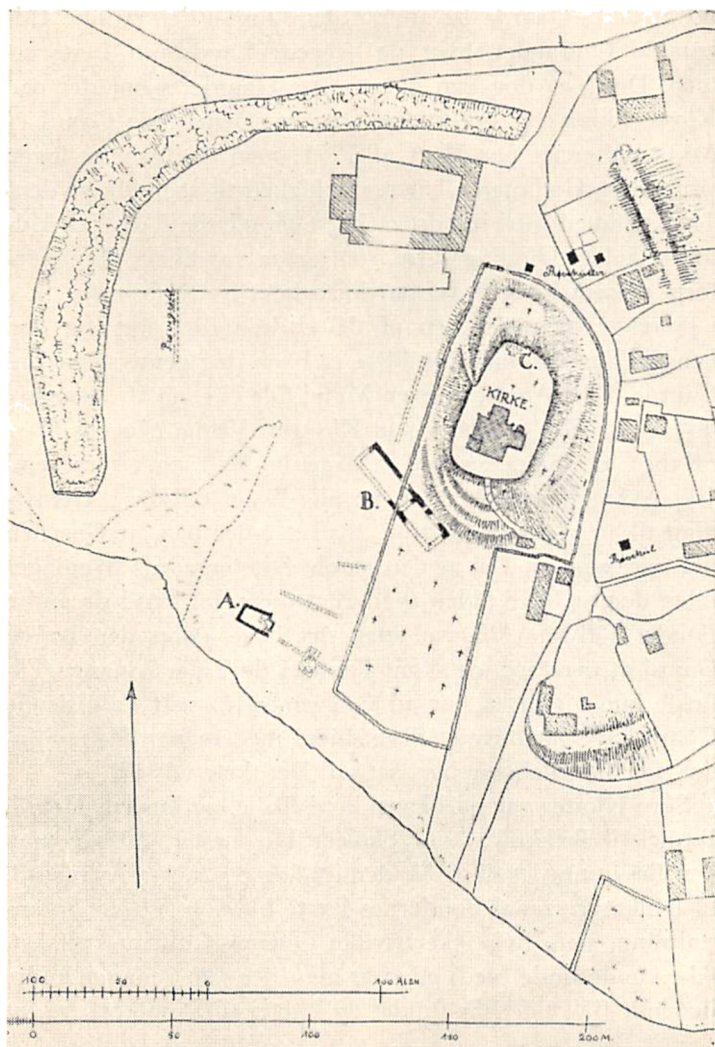
være usagt, men en Kendsgerning er det, at hvor andre Ordeners Gods spredtes, skød ny Herregaarde frem paa det almindelige Bondebrugs Bekostning, og den Stordrift, Klo-stret havde vist Vej til, blev fra Reformationen til nær op mod vor Tid, stærkt udnyttet af Kronen, der nu raadede over Klostergodset, og de private Godsejere til Afrunding af deres Godser og til Samling af store Herregaardsmarker og Jagtdistrikter ved Mageskifter og Nedlæggelse af gamle Landsbyer.

*

Landsbyerne Heglinge (Pedersborg), Lyngø, Slagløse og Gimlingetorp laa igen paa de Marker, Bønder for Aarhundredre siden havde dyrket. Nyrup, der rimeligvis før Inddragningen til Ladegaard kun har været et mindre Torp i en Skovrydning, blev kun til en Gaard, hvis Areal som nævnt heller ikke var bleven færdigdyrket til at bære en hel Landsby. Denne sent oprettede Ladegaard er i Modsætning til flere andre ikke kommen i fuld Drift, før Munkenes Optimisme var begyndt at svækkes, saa ogsaa Handlekraften blev ringere.

To af de genoprettede Landsbyer, Gimlingetorp og Slagløse, led den Skæbne endnu en Gang at blive sløjfede. Antvorskov Krongods havde tilhandlet sig Gimlingetorp, og da Godset i 1774 blev stillet til Auktion, gled den med i Købet af den store Østparcel, hvorpaa blev bygget den ny Herregaard Gyldenholm, hvorfra Herregaarden Kathrineholm senere blev udstykket. Gimlingetorp brød den paatænkte Jordsamling, og Ejeren af Gyldenholm, som ogsaa havde købt det sydlige Lystageromraade, satte i 1778 Bønderne

Sorø Klosters Ladegaarde

Terrænet med de vildækkede Ruiner af Ladegaarden ved Pedersborg. Øverst, indenfor Halvkreds volden, Pedersborg Præstegaard.

ud af deres Gaarde og anviste dem Jord i den sydlige Ud-kant af Omraadet, hvor de byggede Landsbyen Lystager-torp. Der blev dog kun oprettet tre Gaarde, skønt der paa Klostergodset var opført fire Gaarde. Den fjerde Gaard er ogsaa indtegnet paa Kort af 1771, men der nævnes ingen Bruger, og Godsejeren har set Lejlighed til at inddrage dens Jord sammen med mindst et halvt Hundrede Tdr. Ld. Ud-mark, kaldet Gimlinge Ore, som ogsaa var tillagt Gimlinge-torp, og som Klostret vel har indvundet fra Stubskoven.

Slagløse har været en af de Ladegaarde, som fik den længste Levetid, men før 1484 er Byen dog genrejst med ni Gaarde. I det Aar nævnes en Mand Ole Nielsen af „Slagelse-bo“, og i 1538 optræder paa Klosters Vegne Mogens Raer (Rahr) af „Slagelsegaard i Slagelsbo By“, og i mere end 100 Aar fremefter ser man jævnlig Navnet Rahr i Tilknytning til en af Byens Gaarde, hvilket tyder paa, at Gaarden har overtaget en Del af den gamle Klostergaards Bygninger uden dog at blive tildelt synderligt mere Jord end de andre Bønder i Byen. Alligevel maa det have været den bedste Gaard at overtage, og skønt Fæstet i de Tider i mange Tilfælde kun gjaldt et Aar ad Gangen, er i hvert Fald denne Gaard naaet at blive et Slægtshjem med mange Slægtsmin-der, før dens Beboere blev sat ud. Det skete i 1643.

Sorø Kloster var nu bleven lærd Skole, og medens Henrik Ramel til Bækkeskov var Skolens Hovmester, fattede man den Beslutning at sikre Akademiet dog een større Avlsgaard, til hvilket Formaal Bøndernes Fæste blev opsagt, en Foran-staltning, som, hvis ikke frivillig Overenskomst er opnaet, ikke kunde finde Sted, uden at man her som i mange andre lignende Tilfælde har fundet en Udvej til at se bort fra, at

Fæstet i Frederik den 1.s Tid var bleven gjort livsvarigt. Fæsterne fik i Erstatning kun den Sum, de havde givet i Indfæstning*).

Der foreligger ikke helt sikre Oplysninger om, hvorvidt de udsatte Bønder fik andre Fæstegaarde i Erstatning, men det har de rimeligvis faaet. Der var i hvert Fald den Gang mange øde Gaarde paa Akademiets Gods. Men deres Hjem maatte de slippe, og Ødegaarde var i alle Tilfælde et magert Bytte.

Slagløse Gaarde blev nedrevne maaske med Undtagelse af enkelte lidt bedre Bygninger, og Ladegaarden blev bygget paa de jævnedes Gaardes Plads eller nær derved. Ved en Besigtelse i 1697, hvori alle Gaardens Bygninger beskrives, nævnes: „Nedenfor Ladegaarden mod Nord et Hus, som tilforn har været brugt til Hollænderhus, bygget med Tømmer og Halmtag, 11 Fag“, samt „et lidet Svinehus ude paa Gaden“, altsaa den gamle Landsbygade.

Store Ladegaard, som Gaarden nu kaldtes for at skelne mellem den og den lille, stadig formindskede Ladegaard paa Markerne omkring Sorø By, blev drevet ved Forpagtere under Akademiet, til den i 1861 blev frasolgt.

*

Her er forsøgt — stærkt sammentrængt — at trække en Udviklingslinje i Landbrugsforhold gennem Tiderne.

Det er en Linje, som bugter sig baade op og ned, for Bondestandens Vedkommende mest nedad. I sin første Tid var Cistercienserne med til at bøje Linjen opad, baade ved deres

*) Jens Rahr 60 Rigsdaler, Hans Madsen 50 Rdl., Jens Knudsen 20 Rdl., Hans Olsen 20 Rdl., Peder Pallesen 13 Rdl. 2 Mk., Oluf Andersens 10 Rdl., Jens Lauridsen 16 Rdl., Oluf Nielsen 15 Rdl., Jakob Pallesen 20 Rdl. Da Landsbyen blev inddraget til Klosteravlsgaard, havde den kun otte Gaarde.

Landbrugskyndighed, som Landbostanden lærte af, og ved deres kristelige og humane Virkemaade. Helt undgaa at virke med, naar Stregen bøjede nedad, da deres Iver var kølnet, kunde de vel ikke, men da Klostergodset ved Reformationen blev et af Adelen stærkt eftertragtet Bytte, som Kronen dog i nogen Maade værnede mod for griske Anmasselser, havde Sorø Kloster lukket for Tilnærmelser ved at give Bondebruget sin Jord og sine Landsbyer tilbage. Lad være, at disse genrejste Landsbyer maatte følge det øvrige Bondebrug i den fortsatte Nedgang, de var der dog, da en ny og bedre Tid oprandt, som med politisk og økonomisk Frihed og Lighed skabte Mulighed for at udslette uværdige Skel mellem smaa og store Jordbrugere.

BENYTTTEDE KILDESKRIFTER:

- Saxo: Danmarks Riges Kronnikke (Grundtvigs Oversættelse),
Dr. Nørlunds udførlige Beskrivelse af Sorø Kloster og dets Gods i Værket Sorø. Klostret — Skolen — Akademiet gennem Tiderne (udgivet af Soransk Samfund),
Edv. Ortved: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden (1. Bind),
Dr. Nørlund: Beretning om Udgravning af Ladegaardsruinerne ved Pedersborg (Nationalmuseet),
Billederne er taget af Dr. Nørlund, Originalerne er Nationalmuseets,
Kort fra før Udskiftningstiden (Landbrugsministeriets Matrikelarkiv),
Undersøgelser i Marken og Oplysninger fra stedkendte Folk m. m.
-

Bondeliv og bondevirke i Vestsjælland 1770

Af Fritz Jacobsen.

I „Fra Arkiv og Museum“ I b. 1899—1902 har J. Bloch givet en længere skildring af tilstanden hos bønderne i de to vestsjællandske landsbyer Vedbynørre og Vedbysønder, specielt den sidstnævnte, omkring året 1770.

Den virkelige forfatter er August Hennings (1746—1826). Han var af gammel ditmarskerslægt og gik i to år på gymnasiet i Altona, hvor han sluttede af med at forsvare en latinsk afhandling om de ældste danske love og sædvaner. I Göttingen fik han en grundig juridisk uddannelse og blev i 1766 dr. juris. Efter indbydelse af den unge baron Ernst Schimmelmann kom han til Danmark 1768, og de to unge mænd drømte i fællesskab om at blive en slags statsreformatorer.

På en hofmaskerade blev Hennings vidne til Struensees forhold til dronningen og betroede dette til den ældre Schimmelmann, som omgående sendte ham til Antvorskov som landmåler — en art „forvisning“. Efter Struensees fald beklædte H. forskellige stillinger i statens tjeneste, blev etatsråd 1778 og kammerherre 1784. Han var en flittig skribent, og forskellige værker vidner om hans omfattende studier, men han var en noget urolig ånd og kom vist aldrig på den hylde, han selv anså for at være den rette. (Dansk biogr. Leks.).

Efter et længere ophold på Antvorskov blev han i 1770 kgl. landmåler og fik straks overdraget arbejdet med at opmåle jorden til Vedbynørre og inddele den i kobler i anledning af det påtænkte salg af Antvorskov, der fandt sted 1774. De indtryk, han under sit arbejde fik af befolkningen, gav ham stof til den nævnte skildring, der i uddrag meddeles her.

Da der er et godt stykke vej fra Antvorskov til Vedbynørre, prøvede han at få kvarter i en eller anden gård i byen, men forgæves. Bønderne anså nemlig hans arbejde for et forsøg på at gøre den forhadte hoveripligt endnu mere byrdefuld og lod deres vrede gå ud over den uskyldige Hennings, som derfor forsøgte sig i Vedbysønder, hvor han endelig var så heldig at få ophold hos sognefoged og lægdsmand Lars Vestesen. Byen betegnes som mere velhavende end Vedbynørre, og dens beboere viste ikke så stor uvilje mod Hennings, da hans arbejde ikke berørte deres jord.

Han kunne ikke betragtes som udlært i sit fag og måtte lade arbejdet hvile i nogen tid, til overlandmåleren kom og rigtig fik lært ham kunsten. Han nåede at få opmålt og inddelt 84 kobler, men „deserterede“ så til København, hvor han vel har gjort sin skildring færdig.

I Vedbysønder fandtes 10 fæstegårde, hver på 7 tdr. hartkorn, kun 4 af dem var i god tilstand. Lars Vestesens havde især god jord og besætning; i 1768 var den på 18 heste, 15 køer, 16 får og 16 svin, men kvægpesten reducerede den til 8 heste, 6 køer, 16 får og 6 svin. Trods dette følelige uheld efterlod Lars Vestesen ved sin død hver af sine fire børn 125 rbd. Hans Enke blev et „godt parti“, fik straks en frier og ægtede en tyveårig velhavende gårdmandssøn, Hans Christensen, fra „Davidsrød“.

Den ældste søn, Søren, fik som syttenårig af sin fædrearv udbetalt 100 rdl., hvorfor han købte sig et frihedsbrev af birkedommer og byfoged Svejstrup, som i 1774 på auktionen over Antvorskov købte hovedgården Devitzrød, hvorunder gårdene i Vedbysønder var blevet lagt. Søren blev postillon i Slagelse, og hans fader sagde: „Han skal ikke blive bonde; det er den elendigste af alle næringsveje“. Sønnen sagde selv: „Så er jeg dog min egen herre“.

Om sin vært skriver Hennings: „Han var en kgl. bonde, for det meste fri, indtil de nye indretninger på Antvorskov tog deres begyndelse; han var stræbsom og velhavende, havde megen sund forstand og megen frihedsfølelse. Jeg har set ham ved plagende tjeneste opløfte hænder og øjne mod himmelen og udråbe: „Der er en hævner, en Gud!“ Jeg har hørt ham sukke og klage, at bonden var som en hund bunden ved kæden. Han døde ^{31/1} 1772, kun 43 år gammel, formodentlig udmattet af det sure arbejde“.

Løvrigt er Hennings' udtalelser om bonden i almindelighed ikke altid flatterende. Han beskriver ham som „en liden søvnig figur af skikkelse, mere lig en indbygger på Ildlandet end en borger, skikket til jordens opdyrkning og statens værn“, men føjer senere forsonende til: „Havde disse bønder, der engang ved unyttige indretninger på Antvorskov blev holdt til at bygge og gøre anden hovgerning, fået frihed og ejendom, ville de unægtelig uden videre hjælp være blevet velholdne mennesker ligesom bønderne i Koldinghus“.

Bønderne er fæstebønder under kongen og kan risikere at blive jaget bort fra gården, hvis den passes dårligt, eller skatterne ikke betales. En Enke bliver i gården efter mandens død, og hendes eventuelle anden mand indtræder i den før-

stes rettigheder, som igen kan overføres til en eventuel anden kone o. s. fr. Da redskaber og besætning for størstedelen skal blive ved gården, arver børn af første ægteskab kun meget lidt. Kun i sjældne tilfælde overlader selv de mest velhavende bønder børnene mere end 20 rdl i arv. Disse penge deponeres hos amtmanden, som udbetaler dem til arvingerne efter forlangende.

Gamle ægtefolk overfører ved en skriftlig kontrakt og for en moderat pengesum deres ejendom til et af børnene mod at få bolig, brændsel og kost. De opdrager så børnebørnene, passer kreaturer og påtager sig det lette arbejde i gården. Gamle barnløse folk har til tider kun tiggerstaven at gribe til.

Hvis et hus brænder eller truer med at falde sammen, bliver det igen opført for kongens regning, men beboerne skal vedligeholde det. Der er tit strid mellem amtmand og bonde om nødvendigheden af at opføre et forfaldent hus.

Hennings har forsynet sin beskrivelse med en grundplan af en gård, og vi lægger mærke til de mange (12), ofte små rum i udlængerne; høladen er det største. I den ene længe er bolig for en indsidder, og midt på gårdspladsen ligger en mindre bygning med karlekamre og vognskur, samt svine- og gåsesti i to etager. I stuelængen er bryggers og bagerovn. Der findes også en tegning af haveanlægget, der efter den tids forhold synes at have været ret anseligt; der var frugt-, kål- og humlehave, fire små bede til forskellige slags urter og endelig en blegeplads. Kommen blev også dyrket i haverne, og desuden merian og en særlig slags tidsel, marietidslen, der brugtes som middel mod sting i siden. Halvdelen af humlen lå gerne på jorden, og lugning fandt ikke sted.

Gårdene var som regel bygget i firkant, sjældent på kampestensgrund. Bønderne byggede dem selv med hjælp af en tømrer, og velhavende bønder holdt dem i god stand. Der var langt mellem landsbyens gårde; den mellemliggende jord blev brugt til lergrave til klining. Trods de mange rum i udlængerne kan knap halvdelen af avlen komme under tag; rummene er for lave, og megen plads går til spilde, da hver sædart har sit særlige opbevaringssted og tærskelo. Efter høst findes i alle haver kornhæsse („stackens korn“), der er overdækket med rør og grene.

Gårdens jord er en frugtbar, gulagtig lerjord, der om sommeren er så tør, at den er vanskelig at bearbejde. Udsæden er ca. 6 tdr. rug, 7—12 tdr. havre samt lidt ærter, vikker, hør, hamp og boghvede. Rugen lykkes dårligst, og byg giver 4—5 fold, dog mere på veldyrket jord — de steder på Sjælland, hvor man for kort tid siden begyndte at dyrke hvede, er der avlet indtil 16 fold.

Byens tre marker, der hver er omhegnet med gærder, er rugvang, bygvang og fælgevang (brakmark); den sidstnævnte tjener som græsgang for køer, får, svin og gæs. „Bønderne har den fordom, at det er nyttigt for fælgevangen at omrodes af svinene“. Når brakmarken skal sås, begyndes der med byg, anden gang med rug, og tredje år er der græs. Gødning udkøres lige efter høst, men spredes først det følgende forår. Der pløjes to gange og tromles efter tilsåning; hvis der gødes til rug, pløjes kun een gang kort før såningen.

„Jeg har set marker, der i samfulde 30 år har båret byg uden at få synderlig gødning eller at have ligget brak — men også jordskifter, der ligger brak i 5, ja vel endog i 9 år“.

En bonde, der havde sået hvede i sin bygmark, måtte høste den umoden og sætte den til eftermodning i sin have, for at de andre bønders kvæg ikke skulle æde den. Enhver, som er færdig med at høste, jager — uden hensyn til naboerne — deres kvæg og svin ud på stubben. Når en vang er opgivet til græsgang, rives hegnet ned og bruges til brændsel. Bylaget laver næste år i løbet af få dage et nyt hegn af gærdsel og stavere. På den måde ligger brakmarken fri for færdsel, og enhver kører over den, hvorved der laves en mængde veje til skade for græsset og den kommende høst.

Der høstes først byg og så rug; stråene er korte og tynde, sjældent over 3 fod lange. Det afmejede korn ligger til tørring i nogle dage, bindes så i høbånd til store neg, der straks køres hjem. I løbet af 4—5 uger er høsten endt; den fattige bonde kommer af flere årsager sidst.

Af kornsorterne er 6-radet byg almindelig; i hveden findes meget ukrudt. Som regel har bønderne rug og havre, byg og havre, ærter og vikker blandet sammen. „Jeg har ikke set megen rughejre“.

Avling af hør og hamp er husmødrenes sag. Efter høhøsten bliver hørren rusket op og bundet i neg, som ved hjælp af sten nedsænkes i åen, hvor de ligger i 14 dage, hvorefter de tørres af solen og køres hjem. Kvinderne trækker så hørren gennem en rive for at skille frøkopperne fra stænglerne. Derefter gnider de frøkopperne og slår lempeligt på dem, for at frøene ikke skal knuses, hvorefter det sigtes. Forud for hør-brydningen har hørren i 12 timer ligget til tørre i bagerovnen, som man har hedet den hele dag. Når hampen ikke må løbe i frø, brydes spidserne af den; den mejes, men tærskes ikke, og tilberedningen af den foregår i det væsentlige på samme måde som hørrens.

Rundt om på markerne ligger de enkelte englodder spredt, nogle så tæt bevokset med kløver, at græs ikke kan gro. På mange marker findes moradser, som kun udtørres i den stærkeste sommerhede. Ved afvandingsgrøfter og åregulering kunne de blive til enge, og hvis jorden var udskiftet, ville bønderne nok også stræbe efter at forbedre deres enge.

Overdrevene, de fælles græsgange, er ofte flere mil i omkreds. De tilhører kongen, men bønderne i de omliggende landsbyer har mod en ringe afgift ret til at lade et vist antal kreaturer græsse dér. I skovene findes mange sletter og udyrkede pladser med buske og krat, og her har de velhavende bønder en slags stutteri af vilde heste. Disse dyr er fuldstændig overladt til naturen og søger kun i den strengeste vintertid til landsbyen, hvor de æder halm fra møddingerne. Det er et møjsommeligt arbejde at få dem fanget og vænnet til selen. De sættes for ploven (6, 8, 10) og er gode i forhold til deres ringe størrelse; enkelte af dem kan sælges til en ret god pris.

Bønderne har den bedste indtægt ved græsfedning af stude; de køber 5—10 hvert forår og sælger dem om efteråret. Der holdes dog langt flere svin, da de koster meget mindre at fodre. Indtægten ved flæskesalg kan dække næsten alle bondens afgifter. Nogle bønder slagter 30—50 svin om året; de er små og giver gennemsnitlig 80 pund flæsk hvert. Svinene færdes overalt i skoven og på marker og gør ofte stor skade på kornet. Hen mod høst sættes 4—5 sammen i en sti, hvor de fedes med lidt havre, en tønde ærter el. a. og slagtes efter tre ugers forløb; vinteren igennem fedes således det ene hold efter det andet. Det saltede og røgede flæsk sælges i søkøbstederne. De svin, der skal overvintres, kommer ikke hjem

fra mark eller skov; men der laves en slags fold til dem — til tider i en kæmpehøj (!) — og de får kun lidt forplejning.

Fårene passer sig selv uden hyrde; de malkes to gange om dagen og klippes to gange årlig. Der holdes fra 2—20 eller endnu flere får; nogle af dem har 2, 3 eller 4 horn.

Der holdes gæs, høns og ænder (kun få) på gården, og kyllinger og æg sælges; en høne koster 2 skill. og en and 5. Hønsene færdes frit på lofterne og blander ved deres skraben de forskellige sædarter; men da bønderne gerne sår blandkorn i deres marker, generer hønsenes virksomhed dem ikke.

Af bistader har de fleste nogenlunde velstillede bønder gerne 5—6, som uden pasning giver dem en indtægt på 5—10 rdl. Når et kurvestade vejer det samme som en skæppe korn, mener man, det kan stå vinteren over; de andre må lide hungerdøden. Honning og voks bliver solgt i købstæderne eller til andre bønder, som brygger mjød. De forstår at lave den, så den ganske mister honningsmagen og kan drikkes for Malaga. Den står på træet et helt år og gærer om foråret.

En stor plage for bønderne er kvægpesten; mod den hjælper kun naturen, som altid opretter den skete skade, når der blot gives tid. En bonde kan ruineres ved en eneste „kvægdød“; dog kan de frie bønder have fuld besætning efter tre års forløb. Bønderne gør for lidt mod sygdommen og adskiller ikke de syge dyr fra de andre. En mand tog sine fem køer bort fra fællesdriften og beholdt dem alle. Selv om andre bønder ville gøre det samme, savnes som regel et sted, hvor det syge kvæg kan isoleres. Bønderne i Vedbysønder havde i mange år lejet en eng af slottet, som de brugte i så henseende, „men en på egnen boende forpagters gerrighed frarev dem den“.

Smitten er ikke alene på marken, men i stalden, hvor bønderne lader kvæget krepere, hvorefter huden trækkes af, og fedtet med en del af kødet tages til brug i husholdningen. Svinene får lov at æde resten, og knoglerne bliver ikke altid gravet ned. Som følge heraf hersker en ulidelig stank, der kan mærkes i over 1000 skridts afstand; særlig er det slemt midt om sommeren. Efter opfordring af Hennings begravede nogle af bønderne i Vedbysønder ådslerne i lergraven midt i byen, hvorfra skader og svin snart igen bragte dem frem i dagens lys.

En mand skal have et stort forskud, hvis han skal købe en ny kvægbesætning, og hvis de nyanskaffede køer ikke har haft sygdommen, risikerer han, at de også får den. Er de „gennemsygede“, kan han kun i 8—10 år håbe at beholde dem. Det sikreste er at købe kalve og køer og lade dem gennemgå sygdommen. Således har de fleste bønder en eller flere „gennemsygede“ køer, så at de ikke under en kvægpest står uden mælk og smør. En inoculation kan muligvis få sygdommen til at ophøre.

Bønderne har et godt håndelag og laver selv alt, hvad de skal bruge; deres agerdyrkningsredskaber er svære og grove, men vognene små og lette; vognhjul, som kun bruges i marken, er ikke beslået; om vinteren bruges slæder. Sædvanligvis har hver bonde to velfodrede heste og en god vogn til eget brug (i 1768 havde de 10 gårdmænd i V. en beslået vogn og en ubeslået).

Plovene er dårlige, med for store hjul og næsten uden jern. Af harver bruges to slags; den ene er udelukkende af træ og består af fire småharver, hver med to hovedtræer, som er forbundne med træpløkke; de kan foldes sammen og stilles

opret. Jernharven består af to harver, som er forbunden med jernringe; hver harve har tre hovedtræer med jerntænder, og de forbindes med tværtræer. Tromlerne er lavet af svære ege- eller askestammer og har jernakslers; de betynges med sten. Bønderne påstår, at vandet ikke bliver stående på tromlede marker.

Bonden bruger to slags leer. Den, han bruger til sæd, har et langt skaft, på hvis midte der sidder en „tol“, som meje- ren holder på med venstre hånd; til „tollen“ er fastgjort en sele, som han svøber om højre hånd og udspænder til enden af skaftet, som han på den måde får hold på. I et hul i skaftet sidder strygespånen. Høleen har to håndgreb og et kort, krumt skaft; bladet er kortere, bredere og mere buet end det, der findes på kornleen.

Skovle og spader er grove og tunge, og beslæet med jern; skaftet på dem ligner en krykke. Møggrebe og forke er af træ. Der anvendes en meget let plejl, hvis handel og slagel er lige lange. Tærskeloen er lille, og kun een karl tærsker i den; han breder et neg ud i et hjørne nær væggen og tærsker flere gange fra den ene ende af loen til den anden, hvorved strået bliver så blødt, at det kommer til at ligne hø.

Bonden betaler sine skatter og afgifter i forhold til sit hartkorn. Tienden, som er den mest retfærdige afgift, er ofte til ulempe for høsten, da bonden ikke kan køre sæden hjem, før negene er talt. Kongetienden forpagter bønderne som regel, og de betaler kirketienden til kirkeejeren enten in natura eller i penge — helst det sidste. Om efteråret sættes kapitelstaksten af biskop, stiftamtmand og nogle tilforordnede. Ved stigende kornpriser betaler bønderne med penge, men i modsat tilfælde med korn.

Proprietærernes vilkårlighed bestemmer hoveriets omfang. Ganske vist påbyder forordningen af 1769 et bestemt antal hovdage, men først i 1770 begyndte man med det på Antvorskov; en gårdmand blev sat til tre dages hoveri ugentlig.

Da bønderne ikke fører processer, er der ikke meget for „justitien“ at gøre. Stridigheder mellem proprietærene og deres bønder pådømmes af amtmanden, og de indbyrdes stridigheder mellem bønderne afgøres af birkedommeren hos amtmanden. Sognefogeden er en slags overopsynsmand, på hvem opkrævningen af de overordentlige skatter og repartitionen af hoveriet hviler; oldermanden modtager befallingerne.

Bonden er i det hele og store selvforsynende. Kvinderne karter og spinder, men kan ikke væve det vadmel, der almindeligvis bruges både af mænd og kvinder. På søn- og helligdage går manden klædt i en rød eller blå kofte, der når til knæene, og i en næsten lige så lang lædervest med sølvknapper; til hverdag bruges nattøjer, der tit er af skind. Kvinderne bruger lange sorte klæder til stads, men går til daglig i nattøjer med strikkede ærmer af en anden farve. De bruger at brede et sammenlagt hvidt lommetørklæde som en slags skærm over deres hue eller kyse, hvilket dog ikke forhindrer, at de er i høj grad solbrændt.

Kosten er meget ensformig, Byggrød og bygvælling er de sædvanlige retter; grynene er blandet med klid. Til den i vand kogte grød serveres et fad afskummet, opsat mælk, aldrig sød mælk. Brød er den anden hovedret, for det stegte flæsk eller „pandekagen“ skæres i så små stykker, at en holstensk bonde let kunne tage hele familiens portion på sin samvittighed. Til en afveksling fra surmælken bliver der en

gang imellem opvartet med fåremælk. I samme gryde blandes fåremælk, tykmælk, vandgrød etc. Der spises mere smør end fedt, og til davre og fesperkost spises fåremælksost, der laves i træforme og tørres i 14 dage, før den spises.

Så snart folk er stået op, får de det første måltid, som kaldes davre og består af et stykke smørrebrød med en snaps brændevin til; den skal skylle maden ned og give kræfter til arbejdet. Til frokost vanker der øllebrød uden sukker eller sirup, men med saltede sild. For folk på egnen er sukker og sirup nærmest en ukendt vare. Middagsmåltidet er som regel grød, og til fesperkosten kl. 5 gives en skive smørrebrød, som kaldes aftensmad. Selve aftensmåltiden, nadver, nydes først kl. 9 og er middagsretterne om igen. Straks efter måltidet går folk til sengs.

Under kvægpest lever man højt (vel sagtens på kød af de døde dyr (!!)). Det brød, som fattigfolk spiser, er så blandet med klid, at det ser ud, som om det var lavet af strå. Om vinteren er måltidernes antal tre, om sommeren fem.

Bonden spiser og drikker i al den tid, han ikke arbejder. Om sommeren er hans dag fra solens opgang til dens nedgang; om vinteren går han i seng kl. 7 el. 8 efter at have været en tur rundt i alle staldlængerne.

Iøvrigt er bonden aldrig ledig og holder sig — selv i dårligt vejr — nødig inde en hel dag. Kvinderne holder både sommer og vinter ovnen hed for at kunne tørre det våde tøj.

Dagligstuen er også spisestue og soveværelse og tjener som opbevaringssted for mælken, der står på hylder oppe under loftsbjælkerne. Tobaksrøg og uddunstninger fra stuens beboere gør mælken og dermed smørret ildesmagende, og mælken står tit så længe, at den bliver lang („ald“). Da smørret ikke

vaskes nok, taber det hurtigt sin friske smag og må sælges straks efter kærningen. Hennings har vedføjet sin beskrivelse en tegning af hollænderiet på Antvorskov.

Når bonden uden særlig tilladelse hugger al sit brændsel i skoven, mener han at have loven på sin side. Skovopsynsmændene tillader alt, når der blot ikke fældes hele træer, og i skovene ses derfor næsten kun lemlæstede træer. Bønderne brænder selv kun kvas og grene og frembyder frit store tykke træklodser til salg; de kører en mængde stjålet brænde til købstæderne, og mange slipper på grund af deres fattigdom med en lempelig straf.

Til husflid er bonden dygtig og har ingen brug for nogen håndværker med undtagelse af smeden, som er så uundværlig, at de fleste bønder, særlig de fattige, må tage meget hensyn til ham. Han betales for sit arbejde med korn og jord og har gerne den største høst uden at eje den mindste smule fæstejord. Fattige bønder ruineres af de rige, som låner dem kakkellovne, kører etc. og kræver betaling derfor i jord.

Bondens folkehold er som regel en karl og en pige og — hvis der ingen børn er i hjemmet — en fattig knøs, der tjener for kosten. Tærskningen, der begynder kl. 8 om morgenen, er karlens eneste vinterarbejde. Lønnen er for en karl 12 og for en pige 8 rdl. om året.

Af fornøjelser har ungdommen ikke mange. Om vinteren samles den juleaften, helligtrekongersaften og andre helligdage i en eller anden gård — det går på omgang i byen — og så går natten med morskab af forskellig art: man leger forskellige lege, spiller kort og spiser af de mange nødder, der er samlet sammen om sommeren; de ældre ryger tobak, ser på de unges morskab, men går gerne i seng midt under

legen. Ved fastelavn morer karlene sig med i et slags væddeløb at stikke til en gås, en kat eller en blære.

Den største fornøjelse om sommeren er at ride sommer i by. Unge karle og piger drager, med pynt af blomster og løv til hest eller til fods fra by til by, holder stille ved hver dør og får brændevin, øl og penge. Efter at have samlet en lille sum penge vender de hjem til dans og lystighed og fortsætter med denne hver lørdag hele sommeren igennem, så længe pengene strækker til. Skt. Hansdag eller fruедagen derefter, den $\frac{2}{7}$, er det en almindelig skik at drage ud til en kilde i skoven for at drikke af dens vand, hvad mange tillægger stor betydning. Der er så stor lystighed med dans, leg, skrål og drik.

Nogle forener det behagelige med det nyttige og fanger krebs, som findes i mængde i bække og åer; et hundrede krebs sælges for 5 skilling. I damme fanges også karusser og andre småfisk, som bønderne dog ikke bryder sig meget om.

I skoven findes en uendelig mængde små velsmagende jordbær, som giver fattigfolk lidt indtægt ved salg i købstæderne; desuden findes hindbær, hyben, skovæbler og hasselnødder i overflod. Børnene er særlig glade for skovæblerne, som de tørrer i bagerovnen og gennem til vinteren. Der findes nu næppe over 100 stkr. storvildt og råvildt i distriktets skove, da der i de sidste år af hensyn til det påtænkte salg af Antvorskov er sket store vildtleverancer. Om foråret indfinder vildænder sig i massevis, og trods meget stærk beskydning vender resten stadig tilbage.

Timian og krusemynte dækker markerne, når høsten er endt, og tidsler med spidse og stærke torne på blade og

blomster gror frodigt i brakmanken. Nælderne ædes af svinene.

Også bøndernes opdragelse af deres børn har Hennings studeret og fortæller bl. a., at mødrene dier deres børn i over et år; men når de kan gå, får de al slags mad; der bruges forskellige kunster, for at børnene tidligt kan lære at gå. Ris får de aldrig, før de er tre år. Børn tumler sig iøvrigt, hvor de vil. De spiser al nedfalden frugt og klatrer i træerne for at plukke den. Sker det endelig, at de får mavepine af frugten, kureres de hurtigt af en tår mælk. De mindre børn har ingen lege, men er lykkelige ved at få lov til at gøre, hvad de vil. Senere efterber de forældrene og får på den måde nogle kundskaber. De „tilvoksne“ drenge morer sig med at spille bold og skorsten. En sekstenårig knøs er næsten sin egen herre; i en kiste forvarer han under lås sine sager og tager enten ud at tjene eller hjælper sin fader med arbejdet.

Børn opdrages bedst ved at lade dem vedblive med deres skolegang, til de kan Luthers store katekismus udenad, og forældrene passer godt på, at dette sker. Ved det sekstende år kan de efter en eksamen hos præsten stedes til altergang.

Ingen bondekarl gifter sig gerne, før han har en gård. Et bryllup er en meget stor fest. Gæsternes antal er så stort, at alle stuer, lader og loer må tages i brug; der kan være op til 300 gæster. Retterne er traditionelle: kogt kød med peberrod, lammesteg og suppe.

En særegen sjællandsk skik er, at en forlovelse har samme betydning som et bryllup, så at børn, der fødes efter dens indgåelse, betragtes som ægtefødte, og hverken præst eller øvrighed påtaler dette forhold. Efter jaordet, trolovelsen, holdes brylluppet, sædvanligvis tre eller seks måneder senere.

Både bonden og hans ejendom har man tit handlet med uden videre omstændigheder, hvilket har haft til følge, at der i en landsby kan findes bønder, der tilhører tre eller fire forskellige proprietærer. Enkelte bønder med deres gårde er blevet afhændet ved gavebrev eller mageskifte eller blevet doteret til stiftelser. Fra de ved reformationen sekulariserede gejstlige godser sælges gårde enkeltvis, og alle disse forhold bringer tit stor forvirring i jurisdiktionen. Således har Københavns universitets professorer hver sine bønder, spredt over hele Sjælland, og Sorø akademi har nogle samt forskellige fattighuse. I deres pastorat har præsterne en eller flere gårde, som de fæster bort til bønder, der kaldes præstebønder. Meget tit klarer bønderne på proprietærernes godser sig bedre end bønderne på de kongelige godser.

— — —

På en vis måde var Struensee egentlig skyld i, at en juridisk doktor og intelligent og interesseret mand kom til Vedbynørre for at opmåle jord, og selv om han ikke magtede dette hverv så godt, kan vi være ham taknemlig for den viden, vi gennem hans skildring får om vestsjællandsk bondeliv for ca. 180 år siden.

Luftridt og Korsbyrd

Af August F. Schmidt.

Jens Kraft, der var Professor i Matematik og Filosofi ved *Sorø Akademi* 1746—1765, var fra Frederikshald, hvor han blev født $\frac{2}{10}$ 1720, men da han tidligt mistede sin Fader, blev han opdraget hos sin Farbroder, Major Jens Kraft til Rostrupgård, Hundborg Sogn i Thy. 1738 blev han Student og Magister 1742. Han foretog en flerårig Udenlandsrejse, og var så fra 1746 til sin Død $\frac{18}{3}$ 1765 ansat ved *Sorø Akademi*, til hvis største Navne han hører. Han har skrevet en Række Værker af matemastisk, fysisk og filosofisk Art, og som Tænkere foregriber han på visse Punkter Immanuel Kant.

Det af *Jens Krafts* mange Arbejder, der stadig påkalder Opmærksomheden, er hans ypperlige Bog: „Kort Fortælling af de Vilde Folks fornemste Indretninger, Skikke og Meninger, til Oplysning af det menneskelige Oprindelse og Fremgang i Almindelighed“ (1760). Dette Værk vakte en ikke ringe Opsigt og blev oversat til Tysk og Hollandsk. Kraft giver heri en Slags filosofisk Anthropologi; han vil „forklare Mennesket ved Mennesket selv“, og han viser gennem mange Eksempler, at alle Kulturfolkernes Samfundsformer, Sprog og religiøse Forestillinger har udviklet sig fra de laveste Former, som vi finder dem hos vilde Folk, en Betragtning, der i 1760 var ualmindelig. Han påviser bl. a., at al Religion har sin Oprindelse fra en animistisk Naturopfattelse, at Menneskenes Opfattelse af Guderne altid er en Afspejling

af Menneskelivet på deres egen Tid. I det hele er en Mængde af den moderne Forsknings Problemer angående primitiv Kultur af Jens Kraft opstillet og besvaret med en forbavsende Klarhed. Han drager den rigtige Slutning, at Kulturfolkene en Gang har levet som vore Dages Vilde, og at deres „Overtro“ stammer fra dette Udviklingstrin, samt at de vilde Folks Indretninger og Forestillinger kan lære os noget om Kulturfolkernes Udvikling i Tider, der ligger forud for al skreven Historie. Kraft vilde opridse Menneskehedens sande Historie, altså hvad Etnologerne i vore Dage stræber efter, og idet han uden Omsvøb kastede Hensynet til Oldtidens Kulturfolk over Bord, sprang han midt ud i Tingene med en Skildring af de „vildeste“ Folk, han kendte, to sydamerikanske Indianerstammer. Hans Princip var rigtigt, og når man fordyber sig i hans Værk, får man stor Respekt for hans utroligt fremsynede og uhildede Blik. En Række Problemer vedrørende primitive Kulturer bliver af Jens Kraft drøftet på en Måde, der virker helt moderne, og han søger, foruden at vække Forståelse for primitive Mennesker, ud fra Tanken om en Udvikling at bidrage til en Påvisning af, at de primitive Folk „ere i vor Tid, hvad den største Deel af Verden haver været i de ældste“.

Dansk Etnologis Stormester, Dr. *Kaj Birket-Smith* udtaler i sit beundringsværdige Arbejde: „Kulturens Veje“ I (1948) 21, at Jens Kraft kom Hundrede År for tidligt, og at Nutidens Etnologer bør sende en venlig Tanke til hans Studerekammer i Sorø. — Hvilket hermed er gjort som Indledning til det efterfølgende, hvori man straks vil stifte Bekendtskab med et Sagn, hvis Forudsætning er at finde i primitive Menneskers Forestillingsverden.

Her tænkes på Legenden om den danske Bygdehelgen *Hellig Anders*, der ved et Guds Under foretog en Vidunderfærd over Vand og Land på een Dag fra Jorsal til *Slagelse*.

De følgende Bemærkninger er at betragte som et Supplement til de to tidligere Afhandlinger om Hellig Anders, af *Gunnar Knudsen* og *J. O. Kock* (i Aarboeg for historisk Samfund for Sorø Amt 1912, 10—53 og 1950, 7—15). Hos disse to Forskere er der givet Oplysning om, at Hellig Anders-Legenden er optegnet af den belgiske Augustinermunk Thomas af Cantimpré (død 1263) og af Cæsarius af Heisterbach (før 1240). Thomas af Cantimpré meddeler, at han har fået Legenden fortalt af „en god og brav dansk Munk af Dominikanernes Orden“, som han en Gang fulgtes med på en Hjemrejse fra Paris. Cæsarius af Heisterbach fortæller Legenden om en helt anden i sit Værk: „*Dialogus miracolorum*“, nemlig om *Winandus*, som paa een Nat blev ført fra Jerusalem til Lüttich“.

Sagnformen i Cæsarius af Heisterbachs Dialog om Winandus og i Thomas af Cantimprés „Bibog“ om Hellig Anders stemmer på et meget væsentligt Punkt overens i Modsætning til den *danske* Hellig Anders Legende, der er optegnet på Latin og sammenstykket af Fortællinger, der stammer fra mundtlig Tradition og er skrevet en god Tid efter Helgenens Død 1205.

Begge de udenlandske Meddelere lader nemlig den hellige Mand have et virkeligt Møde i Palæstina med den overnaturlige Rytter, medens han iler af Sted til Fods for at indhente sine Rejsefæller. I den danske Legende er Mødet derimod blot en *Drøm*, efter at han træt og mødig har kastet sig ned på Vejen for at bede. I *Visen* om Hellig Anders er

det endda først ved Strandbakken — altså vel efter at Rejsefællerne er sejlet bort — at Hellig Anders i Drømme ser den mærkelige Rytter, der så hurtigt førte ham hjem til Danmark. Hvis Legenden om det overnaturlige Ridt fra Jerusalem allerførst er knyttet til Hellig Anders (og ikke Winandus eller en anden), må man forudsætte, at Hellig Anders-Legenden meget hurtigt efter Helgenens Død har spredt sig til Vesteuropa. Thomas af Cantimpré har da hørt Sagnet direkte af en dansk Mand, medens den samtidige Cæsarius blot synes at have hørt Sagnet med en anden for ham mere hjemlig Person- og Stedfæstelse.

Winandus-Hellig Anders Sagnet er iøvrigt i sin Kerne ikke kristeligt. Det har sin Oprindelse fra et *Troldesagn*, der vides i hvert Fald at have været kendt i Norden i det 12. Århundrede og forøvrigt endnu den Dag i Dag er gængs i de nordiske Lande. Det er Sagnet om den *vilde Jæger*, der er Forudsætningen for Hellig Anders Luftridt (også nævnt af Gunnar Knudsen og J. O. Kock). Dette Sagn kendes fra *Sakse* i Fortællingen om Kong Hading, der kommer op at ride på *Odins* Hest. Odin omtales endnu i det 19. Århundredes svenske Folketradition, hvorvidt berettes, at *Odinsjægeren* undertiden tiltalte ensomme og forskræmte Vandrere, der ikke var nået hjem Juleaften. Han lod da Vandringsmanden sætte sig op bag ved sig på Hesteryggen, og nu gik det gennem Luft, over Bjerg og Hav som Midnatsstormen. Spørger man Rytterne, hvem han er, svarer han, at han er en „Öckenvandrare“. Fra dansk Nutidstradition kendes en Del Optegnelser om en Mand, der Juleaften bliver redet gennem Luften fra København til sit Hjem langt oppe i Jylland.

Den, der hjælper i de nordiske Nutidssagn, er oftest en Trolld eller Jætte. Grunden til, at han hjælper den rejsende hjem gennem Luften, angives forskelligt: Som Tak for at få udført et eller andet Arbejde eller for at få en eller anden Besked.

Troldesagnet om Vidunderridtet er meget nær i Slægt med Winandus-Hellig Anders Legenden i Overleveringen fra det 13. Århundrede. Den yngre danske Legende og Visen om Slagelses Helgen forvansker derimod, som ovenfor anført, Mødet med Rytteren til en Drøm. Også på et andet Punkt kan det ses, at den yngre Legendeberetning er forvansket, idet den, ved at lade Hellig Anders foruden til St. Jago i Spanien også rejse til Trondheim og dog komme hjem før Jerusalemsrejsefællerne, skaber en ny mirakuløs Pilgrimsfærd, en Variant til Jerusalemsfærden, uden at kunne give en Forklaring på, hvorledes den udføres. Winandusfortællingen er her langt klarere. Den lader Winandus blot rejse til St. Jago, og Grunden hertil angives at være, at han vil undgå sine Landsmænds Spot, idet Miraklet med Vidunderridtet fra Palæstina først kunde bevises, når Rejsefællerne kom hjem.

Det er interessant at lægge Mærke til, at Sagnkredsen om Hellig Anders også på et bestemt Område fører os ind i Sagnene om *Hellig Olav* (død 1030), Norges berømteste Helgen, om hvem der bl. a. er et Sagn, som beretter om, hvorledes han sejler gennem et Stykke Land og efterlader en Forsænkning i Jorden, her i Danmark knyttet til *Skåret* i Skuldelev Sogn ved Roskilde Fjord. Iøvrigt træffes Gennemsejlingsmotivet ofte i de nordiske Landes Hellig Olav-Sagn. Den ældste Sagnberetning om Gennemsejling af Land

forekommer i en på Latin nedskrevet Legende, der i Begyndelsen af 1460'erne blev afskrevet af Præsten Petrus Mathie (☉: Peder Madsen) i *Ribe*. I Peder Claussøns Norgesbeskrivelse fra 1632 er Sagnet også meddelt.

Sejlturen over eller igennem Land er i Sagndigtningen dannet under Påvirkning af Legenden om Hellig Anders Luftridt over Land og Hav. Tænker man sig, at en Nordmand i det 12. Århundrede har hørt Legenden om Hellig Anders, har han nok uden videre bag om Legendens fromme Ord kendt sin egen Tids Måde at gengive Luftfartssagnet på. Ligesom Cæsarius af Heisterbach lokaliserede han Legenden til sit eget Land, og det falder næsten af sig selv, at han henførte Beretningen til St. Olav. Han var fortrolig med denne Helgens vidunderlige Egenskaber som Sejler, og det var naturligt, at han kunde sejle gennem fast Land.

Legenden om Hellig Anders og Folkevisen om Hellig Olavs Sejlads kan ikke være ældre end fra omkring År 1200. Da Hellig Anders-Legenden fortaltes ude i Europa i 1230'erne, har den uden Tvivl ret hurtigt nået at blive kendt også i Norge. Årsagen til, at den slog så godt an, var dens Tilknytning til Valfarten til Jerusalem, et i hin Tid højaktuelt Emne, hvorom man kan læse nærmere i den svenske Folkeviseforsker *Sverker Eks* udførlige Afhandling: „Visan om Helig Olovs seglation“, offentliggjort i det norske Litteraturtidsskrift „Edda“, Bind XXIX (Oslo 1929), S. 1—38. Sverker Ek bygger en Del af sin Fremstilling på den danske Folkeviseforsker *H. Grüner-Nielsens* dybtgående Undersøgelser i Tilknytning til Hellig Anders-Visen, udgivet i Grüner-Nielsens Værk: „Danske Viser“ II (1914), S. 11—14 med meget udførlig Kommentar i „Danske Viser“ IV (1913-19),

S. 120—128. De nævnte Forskeres Undersøgelser er Forudsætning for nærværende yderst kortfattede Redegørelse, der omtaler et Sagnproblem, som må siges at være af særlig Interesse, idet det er knyttet til den mest kendte af de middelalderlig danske Bygdehelgener.

Sagnkredsen om Hellig Anders, der oplyser noget om Sagns og Legenders Vandringer fra Land til Land, har i sin Kerne sin Oprindelse i fjerne Tider, da Menneskene betragtede Naturen som besjælet (Animismen), og da tolkede Naturen og hvad der kunde finde Sted i den forkert.

Den mytiske Forestilling om Odinsjægeren, den vilde Jæger, der om Natten farer hen gennem Luften, har sin Forudsætning i Trækfugleskarers brusende Flugt gennem Mørket i Efterårsnætterne. Endvidere kan rytterlignende Skyformationer, sejlende forbi Månen i Eterårets og Vintrens Nætter, også have øvet Indflydelse på Sagndannelsen, når fantasifulde, mørkerædde Fortællere, hjemkommet fra en Nattevandring, berettede til det lyttende Folk om, hvad de mente at have set (og hørt) ude i Naturen.

Hertil kommer så, hvad man kunde opleve i *Drømme*. *Skellet* mellem Drøm og Virkelighed formår primitive Mennesker sjældent at drage, og derfor må man for at forstå Sagnforestillinger og megen primitiv, overnaturlig Digtning (Eventyr, Legender, Sagn, Fabler) stadig have i Erindring, om det ikke er muligt at tolke dette eller hint Sagntræk m. v. som Udslag af Drømmesyner og *Febervisioner*. Meget af vor Verdensdels storslåede Visionsdigtning må have sådanne menneskelige Oplevelser til Forudsætning. — Det er aldeles tænkeligt, at et Menneske engang i en Drøm eller i en Feberhallucination har drømt — eller ment at opleve —, at han

har redet en lang Strækning gennem Luften. Og da Folk helst vilde tro det mest usandsynlige og særegne, har Drømmerens Beretning om et Luftridt haft alle Betingelser for at blive troet, det er blevet fortalt videre, er blevet husket og tilsidst er det blevet udformet til en handlingsrig Beretning, som så i en god Stund er blevet knyttet til en hellig Mand, til et Menneske, hvorom man troede det overordentlige.

Som man vil forstå, skal man langt tilbage i Tiderne, når man vil forklare Oprindelsen bl. a. til et Sagn som det, der er knyttet til Hellig Anders' Luftridt. Det er blevet fortalt af — og troet af — Folk, der nøjere overvejet intet forstod af den Natur, som omgav dem.

*

Vi skal nu høre om et andet Emne, der ligeledes belærer os om, hvad der udover Hverdagen — men til Gavn for denne — kunde optage Folk i gamle Tider.

År 1610, Torsdagen den 20. December, gjorde Oluf Knudsen i Korsør, Herredsfoged i Flakkebjerg Herred, og Skriveren Hans Pedersen i Ørslev det vitterligt og kundbart på Flakkebjerg Herreds Ting, at Peder Degn i *Hårslev* var kommet „for os og menige Tingmænd“ og tiltalte *Tingjellinge* Mænd både på egne og på sin Sognepræst Hr. Oluf Jespersens Vegne.

Tiltalen gik ud på, at Præst og Degn ikke havde fået deres „*Korsebør-Mad*“, som *Tingjellinge* Mænd var vante til at give dem om Sommeren, men de var ikke bekommet denne Mad i afvigte Sommer, og da den hørte til de to Mænds retmæssige Tilskud til deres Løn, fremførte de nu Klage herover. Degnen fremlagde på Herredstinget en Fuldmagt fra Præsten Oluf Jespersen, der var Præst i *Hårslev-Tingjellinge*

Sogne 1604—1619. Fuldmagten var skrevet med Sognehyrdens egen Hånd og „lydendis som her følger“:

»Bekiender jeg Olluf Jespersen, Præst i Harsløff och Ting- Jelling, udi dette mit obne Breff, ad jeg giffuer min Medtjener Peder Niissen, Degn i forn. Sogner, Fuldmact ad tiltale mine Sogne- Mænd i Ting- Jelling, ocsaa paa mine Weine, som forholder os den Korsebør, hvilken di hauffer giffuet voris Formand och os till dette Aar, oc at gjøre oc lade herudj ligesom jeg selffuer Personlig tilstede war, effterdj jeg kan dett ingenlunde forsomme oc effterlade effter dett Breffis Liudelse, som Leensmanden Welb. Ebbe Munch haffuer giffuedt mig paa Kongl. Mayst. Weine, at jeg skall haffue oc yntidt (intet) lade komme derfra af dedt, som hører til Præsten og Præstegaarden, som jeg vill føre i Rette om behoff gjøres. Til ydermere Vidnisbyrd, ad saa er i Sandhed hauffuer jeg underskreffuit min egen Handt.

Skreffuett i Harsløff d. 6. December. Anno 1610.

OLLUFF JESPERSEN«¹⁾

Vi har her for os et Vidnesbyrd om, at man endnu så sent som til 1610 havde overholdt den gamle middelalderlige, katolske Skik at *bære et Kors* i Procession ud over Landsbyens Marker. Denne Form for Korsdragning, benævnt *Korsbyrd*, fandt Sted i Ugen før Christi Himmelfartsdag. I en stemningsfuld Procession gik Præst, Degn og Menighed tre Dage i Rad Sognet rundt, Toget bevægede sig gennem Landsbyerne, over Agre og Enge. *Korset* blev båret i Spidsen, og Jorden blev bestænket med Vievand. De Dage,

¹⁾ Udgivet af E. Mau i Kirkehistoriske Samlinger I (1849—52), 514—16. Jfr. Aarboeg for historisk Samfund for Sorø Amt 1954, 42—43.

Korsbyrd fandt Sted, kaldtes *Gangdage*. Bønderne medbragte Fødevarer, *Korsbyrdmad*, der deltes i tre Parter, hvoraf Præsten fik den ene, Degnen den anden, og den tredie uddeltes til de fattige. Strenge Bodsøvelser synes ikke at have været forbundne med Korsbyrden. Der skulde fastes før Processionen; men når Korset og Vievandskarret var bragt tilbage til Kirken, var det ifølge Biskop Lage Urnes Synodalbestemmelser fra 1517 tilladt Menigheden at holde Måltid. Gangdagene holdtes Mandag, Tirsdag og Onsdag før Kristi Himmelfartsdag, og Ugen, hvori de holdtes, kaldtes *Korsugen* eller *Bedeugen*. Den hørte til Årets hellige Tider som Julen, Fasten, Påskeugen og Pinseugen. På nogle Steder har der også fundet Korsbyrd Sted i anden Uge efter Pinse, rimeligvis i Tilknytning til Kristi Legems Fest, der falder på Torsdagen i den foregående Uge.

Den Skik at gå i Procession over de tilsæede Marker i Dagene før Kristi Himmelfarsdag er ældgammel i Kristenheden. Den er så gammel, at det måske vil være umuligt med Sikkerhed at afgøre, om Processionerne er henlagte til disse Dage, fordi Søndagens Evangelium handler om Bønnen, eller om det forholder sig lige omvendt, at Evangeliet om Bønnen blev valgt, fordi der i disse Dage blev bedt for Årets Afrøde. Den første Antagelse er dog den sandsynligste.

Ved Reformationen bortfaldt Korsbyrden. Reformatorerne fordømte den i de stærkeste Udtryk som Hedenskab og Afguderi. Men Gangdagene som Bededage afskaffedes ikke. Man kan ikke sige, hvor længe Gangdagene har holdt sig som Bededage. De er aldrig blevet forbudte, og de er aldrig blevet påbudte. De er vist gået af Brug til meget forskellig Tid i de forskellige Sogne. Man mærker deres Tilstedevæ-

relse af de Stridigheder, der nu og da opstår mellem Menighederne og Kirkens Tjenere, når Præsten vægrer sig ved at holde Bededage, eller når Menigheden undlader at yde Korsbyrdmad¹).

Et Tilfælde af den Art er det just vi har Oplysning om fra *Tingjellinge*, Her, hvor man har vedligeholdt den gamle maleriske Skik fra Pavedømmets Dage næsten et Århundrede efter Kirkeforandringen 1536, har Sognefolket i 1610 ment, at de kunde blive fri for at give Korsbyrdmad til Præst og Degn. De har uden Tvivl her fulgt Udviklingen i Nabsognene, selv om man vel sagtens her og der endnu en Tid efter 1610 kan have iliveholdt Korsbyrdprocessionen, idet Almuen ikke så let gav slip på gamle, smukke, kirkelige Skikke, ja et og andet fra den katolske Tid var endog kendt og brugt til ind i afvigte Århundrede, bl. a. Besøg ved *hellige Kilder* eller Brugen af gamle *katolske Folkebønner*. Tankesæt og Vaner fra Middelalderens Dage levede videre i Sognene længe efter Reformationen, og et af de bedste Eksempler herpå er Overleveringen om Korsbyrd i *Tingjellinge* 1610.

Formålet med Korsbyrdprocessionen var at få øget Afgrøderne på Marken. Hertil anvendtes i den katolske Tid Bøn, Stænkning med Vievand og Ombæren af det hellige Kors på Landsbyens Vange. Denne Fremgangsmåde, præget af den kristne Kirke, havde til Forudsætning fjerne Tiders hedenske Riter, hvor man ved magiske Handlinger, Bøn og Offer søgte at påvirke de Guddomsmagter, der stod for Vegetationen.

¹) P. K. Thorsen: *Afhandlinger og Brev* II (1929), 222—24.

Vegetationsguddomme var tillagt Magt over Årets Grøde, derfor gjaldt det om at erhverve deres Gunst. Der forefindes fra de nordiske Lande særegne Oplysninger om Dyrkelsen af disse Guder. En Videreførelse heraf finder man i den katolske Kirkes Procession med løftet Kors over de tilsåede Marker, en religiøs Skik, der endnu er kendt i Sydens katolske Lande, men som her i Danmark har sit vistnok yngste Tilfælde fra 1610 i Tingjellinge.

★

De to Emner, der her er blevet omtalt, er hver især fængslende Vidnesbyrd fra Pavekirkens Dage i vort Land, men — som det er blevet nævnt — har både Legenden og Korsbyrds-kikken deres Forudsætninger i primitive Menneskers Forestillingsverden, og her kommer vi tilbage til Tider, der er meget ældre end Kristendommen. Allerede Jens Kraft i Sorø var i 1760 klar over dette Forhold, når man vilde forstå Menneskehedens Kulturudvikling.

Holsteinsminde 1870—79 og Chr. Nielsen

Af *P. M. Andersen.*

1. *Chr. Nielsens ungdomsaar.*

Paa en maade var der noget urimeligt i det, der skete i aarene 1869 og 1870: at børnevennen fremfor nogen, Leopold Budde, blev højskoleforstander (i Karise), og højskolemanden Chr. Nielsen blev leder af børnehjemmet — selv om han ogsaa gennem sit hidtidige virke var fuldt fortrolig med arbejdet med børnene, som han nærede stor kærlighed til. Som Stephansen stedse havde næret en næsten ubegrænset tillid til Chr. Nielsen, havde denne følt stor hengivenhed for Stephansen, og som leder af Holsteinsminde blev han ham en værdig efterfølger, der fortsatte arbejdet i hans spor.

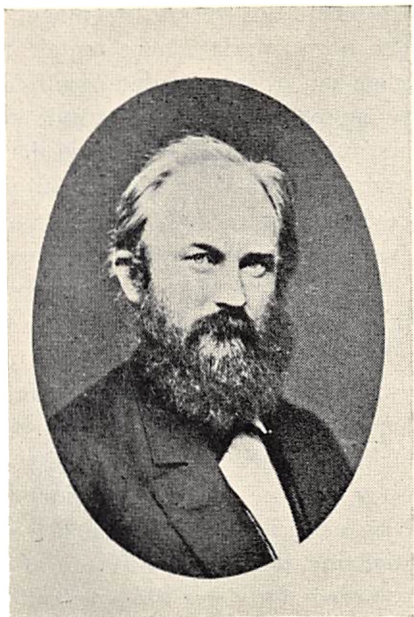
Ved sin fratræden skrev han: „At jeg efter Stephansens død i foraaet 1870 foruden Hindholm skole, som jeg allerede dengang forestod, tillige overtog bestyrelsen af Holsteinsminde, var aldeles ikke efter mit eget hoved. Jeg havde hellere nøjedes med skolearbejdet paa Hindholm alene; jeg havde dengang planer for til rejser, læsning og studier for min egen udviklings skyld, som jeg nødig opgav. Men det stillede sig saaledes for mig, at jeg burde overtage bestyrelsen af Holsteinsminde. Den mand, jeg ansaa for den mest skikede til at overtage arbejdet paa Holsteinsminde, og som anstaltens patron, lensgreve Holstein til Holsteinborg, ogsaa

vilde have kaldet, holdtes da tilbage i sin nylig begyndte virksomhed som forstander for folkehøjskolen i Karise. Derfor overtog jeg i overensstemmelse med patronatets og Stephansens paa dødslejet udtalte ønske midlertidigt Stephansens plads.“

Sikkert gjorde han det, fordi han stadig følte, som han havde skrevet i et af sine breve fra sit krigsfangenskab 1864: „Hindholm og Holsteinsminde bør ikke adskilles eller komme under to bestyrere, thi saa falder de begge, medens de samlede holder paa hinanden.“ Med vennen Budde som bestyrer paa Holsteinsminde havde det derimod været noget andet: da havde forbindelsen og fællesskabet mellem de to skoler — det, som ogsaa havde været Stephansens „lige til det sidste kæreste tanke“ — stadig kunnet være blevet bevaret, selv om de ogsaa havde haft hver sin leder.

★

Morten Christian Nielsen var født d. 24. juli 1835 i Skibsted sogn, i samme pastorat som Stephansen. Forældrene, Niels Knudsen og Johanne Mortensdatter, en skolelærer-datter fra nabosognet Komdrup, ejede et godt lille sted, Skibstedbrohus; men desuden var faderen snedker og spillemand og spillede — tidt hjulpet af sønnen — rundt om i landsbyerne ved bøndernes gilder. De var jævnt velstillede, hjælpsomme og godgørende over for fattigfolk, og de var kendt og anset i sognet for deres retsindighed, stræbsomhed og gudsfrygt. Det var især fra moderen, Chr. Nielsen arvede sin store begavelse, sin mildhed og sin godhed mod andre mennesker, fra faderen sin alvor, energi og faste villie. Af ham lærte han i hjemmet lydighed og arbejdsomhed. — Da forældrene blev gamle, tog sønnen dem til sig. De boede paa

Chr. Nielsen som yngre.

Hindholm de sidste 13 aar af deres liv, og der døde de 1885 med faa dages mellemrum — moderen var da 79 aar, faderen 82. Til det sidste bevarede han sin kærlighed til musikken og spillede hver dag sin ungdoms melodier. Men da han engang var kørt til Slagelse for at høre Ole Bull spille, gjorde det et saa stærkt indtryk paa ham, at han sagde: „Det var saa kønt som den dejligste prædiken. Jeg fik taarer i øjnene derved, og nu ved jeg, at jeg ikke kan spille“ — og i 3 uger derefter rørte han ikke sin violin.

I 4 somre tjente Chr. Nielsen som vogterdreng; men der er ikke som i en senere tids sortkridtstegninger af en saadan drengs tilværelse noget mørkt i hans omtale af denne tid. „Det var lykkelige aar, og jeg var glad og tilfreds“, siger han (i et foredrag), og selv om der ogsaa kunde være ubehageligheder og besværligheder nok ved embedet: tidligt paa benene om morgenen og vaade klæder paa kroppen stundom hele dagen, saa er det dog saaledes, at der, „naar jeg, hvilket jeg helst vil, dvæler udelukkende ved erindringen om alle de glade timer, hine aar bragte mig . . . fremkommer billedet af et barndomsliv saa lykkeligt, at ingen prins kan have ført det mere lykkeligt.“

Efter konfirmationen kom han i tømrerlære, og skønt det var aar med haardt arbejde fra tidlig morgen til sen aften og med kun lidt fritid, mindedes han ogsaa disse trods alt dog tillige muntre og sorgløse tidligste ungdomsaar med stor glæde. „Naar jeg nu vejer det ene mod det andet, skyggesiderne mod lysiderne, bliver disse aar nogle af de lykkeligste, jeg har levet, til trods for deres tilsyneladende, ydre fattigdom.“

Treaarskrigens begivenheder gjorde et stærkt indtryk paa ham — som paa alle i landsbyen. Han fortæller saaledes (i maanedsblandet „Hindholm“, 1871) om, hvorledes sejrskudskabet fra Isted helt opløste det møde, som den ærlige og utrættelige agitator Rasmus Sørensen netop den dag havde sammenkaldt til i Skibsted, talende fra en vogn i en af gaardene om fæstevæsen, hartkornets egalisering og „Bondevennernes selskab“, medens mændene sad omkring vognen paa bøgekævler, brændestabler og trillebøre. Der gik mange dage hen, før nogen huskede paa, hvad det var, han havde talt om.

Fra sin tidligste barndom havde Chr. Nielsen haft stor læselyst, og det viste sig ogsaa nu, at den unge tømrer havde mere lyst til læsning end til sit haandværk. Alt, hvad der af trykt kom inden for hans rækkevidde, læste han. Navnlig Holbergs komedier lærte han næsten udenad, og i hans senere liv faldt det ham hyppigt naturligt i tale og skrift at illustrere sine ord med et citat fra Holbergs komedier eller Peder Paars. Allerede som 11-aarig havde han forøvrigt paa-begyndt en lovende skribentvirksomhed, som dog fik en voldsom og hurtig afslutning. Til et aalborgblad havde han anonymt sendt en artikel, som bladet lovede at bringe med, at han foretog visse ændringer i den. Artiklen naaede dog aldrig at se lyset, for da faderen opdagede den, blev den uden skaansel tilintetgjort, og forfatteren fik en korporlig revselse.

Da det var blevet besluttet, at han skulde have lov til at følge sin lyst og ombytte tømrerøksen med bogen, kom han i en privatskole i Aalborg og derfra til Jonstrup seminarium, hvorfra han efter 3 aars ophold (1853—56) dimitteredes med udmærkelse. Paa seminariet havde den begavede og meget flittige elev søgt at skaffe sig yderligere udvikling og flere kundskaber, end undervisningen meddelte, navnlig gennem sprog- og litteraturlæsning (f. eks. Grundtvigs og Kierkegaards skrifter), og for at faa tid og lejlighed til at fortsætte dermed søgte og fik han efter endt eksamen plads som lærer for underofficerernes børn i garnisonsskolen i Altona, hvilken stilling han havde i godt to aar. Skønt hans kendskab til svensk og islandsk var ringe, paatog han sig at undervise en engelsk præst i disse fag samt i dansk mod selv at faa undervisning i engelsk, tysk og fransk, og han blev saa dygtig, at han senere med lethed kunde oversætte skrifter og

afhandlinger fra disse sprog. Tidt gik han i teater i Hamburg, naar Goethe og Schiller spillede.

Da kom kaldet fra Holsteinsminde.

Stephansen, der manglede en mand, der kunde være lærer baade paa Holsteinsminde og Hindholm, havde rimeligvis faaet kendskab til ham gennem slægt og venner i deres fælles hjemegn, men havde desuden tidligere vekslet breve med ham¹⁾, og han skrev nu (juli 1858) til ham og tilbød ham plads, „da jeg saa gerne havde set *Dem* her i min nærhed.“ Chr. Nielsen aflagde saa besøg paa Holsteinsminde, og skønt han samtidig havde tilbud om bedre lønnede stillinger paa Bornholm og ved døvstummeinstituttet i København, enedes de i en efter besøget følgende brevveksling om, at Chr. Nielsen skulde tiltræde til november og have frit ophold og 25 rd. om maaneden i løn. Da Stephansen under hans besøg viste ham omkring, sagde han profetisk: „Gud ved, maaske De kan blive her, saa længe De lever“, for da Chr. Nielsen efter aftale begyndte sin gerning ved skolerne d. 6. novbr. 1858, blev det en gerning, som for Hindholms vedkommende varede livet ud.

Der skete dog to afbrydelser.

I 1861 aftjente han sin værnepligt som officersaspirant ved skolen paa Kronborg, hvorfra han til novbr. hjemsendtes som sekondløjtnant af reserven.

I slutningen af august 1863 blev han indkaldt for at gøre militærtjeneste en maaned, og hjemkommen holdt han d. 6. oktbr. bryllup med Laura Stallknecht (født 1840, død 1906).

¹⁾ Blandt Stephansens breve og papirer findes et par breve fra Chr. Nielsen, hvori han overbringer hilsener fra fælles bekendte i Skibsted og indmelder en elev til Holsteinsminde og en til Hindholm.

Hun var den ene af Stephansens to plejedøtre, datter af mægler i København Gotfried Stallknecht og hustru Johanne, f. Haagen. Men et par maaneder efter blev han atter indkaldt, og nu blev fraværelsen af længere varighed. Han afgik til Danevirkestillingen d. 15. decbr., kæmpede ved Mysunde og maatte friste tilbagetoget og derefter deltage i forsvaret af Dybbølskanserne — overalt fyldende sin plads som fører paa en saadan maade, at han af overkommandoen blev nævnet blandt dem, der havde vist udholdenhed og mod, naar det gjaldt¹). Ved stormen paa Dybbøl d. 18. april blev han taget til fange og sad siden et par maaneder i fæstningen Torgau i Sachsen. Men med hjælp af bl. a. P. Chr. Zahle og oberst Rodenburg fik Stephansen udvirket krigsministeriets tilladelse til, at Chr. Nielsen maatte ansøge regeringen i Berlin om at maatte vende hjem, hvilket bevilgedes, og midt i sommeren 1864, endnu før krigen var endt, vendte han da tilbage.

Da han kom hjem, var N. J. Jensen rejst, og han blev derfor leder af højskolen, som han købte 1867. Allerede i nogle aar havde han været den egentlige „bestyrer“ af Holsteinsminde, efter Stephansens død blev han det saa ogsaa af navn, selv om det „aldeles ikke var efter hans eget hoved.“ Paa Holsteinsminde boede han til 1879.

¹) Hans uforfærdethed lyser ogsaa frem af den række breve, han skrev hjem til sin hustru og Stephansen (sammen med nogle af hans foredrag trykt i L. C. Nielsen: Chr. Nielsen, en dansk højskolemand, 1900). De er interessante ved deres livfulde beskrivelse af felttoget og deres karakteristik af officerskammeraterne og befolkningen i Sydslesvig. Muntre og morsomme bemærkninger og iagttagelser veksler med dybt alvorlige.

2. Holsteinsminde.

I økonomisk henseende var overtagelsen af de to skoler for Chr. Nielsen ikke let. Ved købet af Hindholm laante han, der selv intet ejede, med Stephansens hjælp den nødvendige sum af etatsraad Neergaard, Førsløvgaard. Vanskeligere blev det, da han nu 3 aar efter skulde overtage Holsteinsminde. Derom skriver han ved sin fratræden dog kun: „Min virksomhed som bestyrer af Holsteinsminde maatte jeg derhos begynde med at skaffe og udbetale en snes tusinde kr., som stiftelsen skyldte Stephansens bo, til hans arvinger.“

I Chr. Niensens tid vedblev begge gaardes avlsbrug (over 200 tdr. land) samt højskolens husholdning at forestaas af samme mand, nemlig hans svoger J. P. Nielsen, men det havde ikke været heldigt med den hidtidige fællesdrift, saa Holsteinsmindes avlsvæsen efterhaanden var kommet i en daarlig forfatning. Ogsaa bygningerne var ved Stephansens død utidssvarende og utilstrækkelige, ligesom inventaret var mangelfuldt, men nybygninger og forbedringer var der foreløbig ikke raad til. Men 1873 opfyldtes Chr. Niensens ønske om et særligt hjem for de store piger, idet Det classenske Fideikommis skænkede og lod opføre et børnehjem for 15 af pigerne, der dér sammen med deres plejemoder fik deres egen husholdning. Det indviedes d. 30. decbr. 1873 og ligger endnu nord for Holsteinsminde ved alleen op til landevejen. Aaret efter blev der dog ogsaa foretaget reparationer af de gamle bygninger samt opført et nyt hus, hvilket ialt kostede 3300 rd. Midlerne dertil fik man ved, at Skovgaarden 1873 frasolgttes for 11.000 rd.

Instituttets økonomi voldte stadig bekymringer. I 1871 klager Chr. Nielsen saaledes over, at de 14 skilling, der beta-

les pr. barn daglig, de 4—5 skilling, staten yder, samt overskuddet af gaardens drift ikke kan slaa til, hvorfor der ikke kan blive penge til at bekoste læretiden for de drenge, der har lyst til at lære et haandværk, saa de maa anbringes ved landbrug.

Et aarsregnskab fra Chr. Niensens tid¹⁾ ser saaledes ud:

INDTÆGT:		
Pleje penge	5020 rd.	24 sk.
Statens tilskud	1500 „	0 „
Gaver	4330 „	0 „
Indtægter af butik, bageri, reberbane, instituttets sparekasse m. m.	1004 „	73 „
Overskud ved gaardens drift (kun de egentlige driftsomkostninger, f. eks. folkehold, er fradraget)	3247 „	62 „
Et i Diskontobanken i Næstved rejst laan paa kort tid	2078 „	40 „
	Tilsammen...	17181 rd. 7 sk.
UDGIFT:		
Underskud fra 1873	4031 rd.	5 sk.
Fodemidler	7328 „	0 „
Klæder og fodtøj	1475 „	25 „
Undervisningsmidler m. m. (f. eks. konfirmationsudstyr og understøttelser)	312 „	55 „
Lønninger (lærere og lærerinder, medhjælpere og medhjælperinder)	1651 „	76 „
Ildebrændsel og belysning	1023 „	89 „
Vask og rengøring	134 „	60 „
Lægehjælp og medicin	113 „	45 „
Postpenge, rejseudgifter, forskelligt	287 „	95 „
Anskaffelse af inventarieggenstande	335 „	56 „
Skatter og afgifter, forsikringspræmier ...	864 „	73 „
Renter af anstaltens gæld	947 „	2 „
Reparationer og andet bygningsarbejde ...	420 „	4 „
	Tilsammen...	18926 rd. 9 sk.
	Underskud: 1745 rd.	2 sk.

¹⁾ 1874, det sidste aar man her i landet anvendte de gamle møntbenævnelser.

Ved sin overtagelse af Holsteinsminde 1879 opgør Budde underskuddets stigning i aarene 1873—79:

1873	sluttede med et underskud paa	8062	kr. 10	øre
1874	„ „ „ „ „	3490	„ 4	„
1875	„ „ „ overskud „	4920	„ 94	„
1876	„ „ „ underskud „	2491	„ 83	„
1877	„ „ „ „ „	8836	„ 72	„
1878	„ „ „ „ „	14275	„ 77	„
1879	„ „ „ „ „	15022	„ 10	„

Selv om underskuddet saaledes stadig voksede, skete det dog i hvert af de sidste aar med et mindre beløb end i det nærmest foregaaende, trods det stærkt stigende børneantal, og skønt udgifterne voksede med over 2500 kr. om aaret. Dette forholdsvis gode resultat skyldtes dels den tillid, Chr. Nielsen nød, og dels hans utrættelige arbejde for børnenes sag i tale og skrift.

Det, der i nogen grad bødede paa udgifternes stigning, var nemlig stigningen af de to indtægtsposter: statens tilskud og gaverne. Medens staten endnu i 1873 kun gav 2360 kr. (svarende til de Stephansen ydede 1000 + 180 rd.), forhøjedes bevillingen aaret efter til 3000 kr. og 1879 til 6000 kr. Og medens der 1870 kun indkom 400 kr. som gaver, var beløbet 1873: 6848 kr., 1874: 8660 kr., 1875: 7896 kr., 1876: 4102 kr., 1877: 5980 kr., 1878: 8816 kr. og 1879: 7127 kr.

Det maa dog bemærkes, at disse beløb ikke er fremkommet alene som bidrag fra enkelte privatpersoner, men ogsaa som gaver fra institutioner. En god, fast aarlig hjælp ydedes i disse aar fra Det raben-levetzsauske Legat (400 kr.), fra

Vallø stift (1000 kr.) og fra det københavnske politi (fra 300 til 1300 kr.). Fra Holsteinborg modtoges hvert aar 400 kr., og enkelte uventede appelsiner kunde ogsaa falde i turbanen, som da Sorø amtsraad 1873 bevilgede 2000 kr., og De spanjerske Legater 1878—79 ydede ialt 3000 kr. Fra en anonym velynder modtog man 12.000 rd. og af en mægler Qvistgaard 20.000 rd., dog mod at svare renter af begge summer i givernes levetid. Efter et nødtraab fra Chr. Nielsen i nogle aviser (bl. a. i „Berlingske Tidende“, 6/3 1878), hvori det hed: „Paa den ene eller den anden maade maa der ske en forandring. Enten maa jeg opgive gerningen eller ogsaa maa jeg bede venner af Holsteinsminde og mine personlige venner om at understøtte mig lidt rundeligere“ — indkom der 3188,50 kr.

En gaveliste for et enkelt aar (1874) har dette udseende:

Overauditor Larsen, København (i anledn. af et barns død)	250 rd.
Det raben-levetzauske Legat	200 „
Københavns kriminal- og politirets fattigkasse	150 „
Vallø stift	500 „
En mulkt (ved overretsprokurator Winther)	100 „
Amtsraadet for Maribo amt	50 „
Gaardmænd i Tunderup, Falster	12 „
Vekselmægler H. C. Aggersborg, København	100 „
„ C. Blad, ibd.	100 „
Etatsraad C. F. Tietgen, ibd.	100 „
Brygger E. Krogsbølle, ibd.	100 „
Mægler August Jensen, ibd.	25 „
Justitsraad Stoltenberg, ibd.	2000 „
Lensbaron Zytphen-Adeler	100 „
Grev Holstein-Holsteinborg	200 „
Grev Frijs-Frijsenborg	150 „
Højesteretsadvokat Nellesmann, København	15 „

Fru C. Petersen, Kastrup, Amager	10 „
Godsejer Scavenius, Gjorslev	50 „
Pastor Mau, Farum	5 „
Skolelærer Wellejus, Kværkeby	6 „
Gaardejer Petersen, Ballum	10 „
Baron Holsteen-Holsteenhus	10 „
Konferensraad, dr. med. Fenger, København	10 „
Vinhandler Luplau, ibd.	2 „
Skræddermester Creemers, ibd.	1 „
Mejeriforpagter A. Petersen, Mulstrup	1 „
To fhv. elevpiger paa Hindholm	5 „
Lærer Olsen, Holsteinsminde	4 „
Frk. Arnesen, København	2 „
Pastor Beyer, Herlufmagle	5 „
Forpagter Nyborg, Sastrow	5 „
Lærer Rønne, Korsør	2 „
Gaardmand Ole Pedersen, Hallager	5 „
„ Jens Nielsen, Sigersted	3 „
Frk. Prætorius, Holløse	1 „
Sognefoged Chr. Olsen, Omø	2 „
V. i Sorø til børnenes juleglæde	5 „
Grosserer Moritz R. Henriques, København	5 „
A. J. (1 rd.), X. (5 rd.), En unævnt (23 rd.)	29 „

Tilsammen... 4330 rd.

Sammenligner man med gavelisten 1856¹⁾, ser man, at givernes antal er forøget, og at størrelsen af de enkelte beløb og følgelig af den samlede sum er vokset meget stærkt. Ogsaa omfatter giverner nu et noget bredere udsnit af befolkningen.

Plejepengene, der siden 1856 havde været 160 kr. (80 rd.) aarlig, blev nedsat til 100 kr. for fattige kommuner og

¹⁾ Se Aarbogen 1955 (XXXXII), s. 13.

forældre, og denne nedsættelse gjaldt for ca. $\frac{1}{3}$ af alle børnene. Samtidig var udgiften pr. barn over 250 kr.

Overskuddet af gaardens drift (naar kun folkehold var fradraget) var for aarene 1874—79 gennemsnitlig ca. 4160 kr., men for de sidste 4 aar dog kun ca. 2772 kr.

Overskud af butik, reberbane, bageri, instituttets sparekasse m. m. beløb sig i samme tidsrum til gennemsnitlig ca. 1630 kr. pr. aar.

*

I Chr. Niensens ledertid blomstrede Holsteinsminde, hvad tilgangen angik, i den grad, at der allerede i august 1872 var 30 børn paa ekspektancelisten, og at der stadig maatte gives afslag paa anmodninger om optagelse — det var mest piger, der afvistes. Dette skyldtes vel tildels tidens ændrede syn paa vigtigheden af at gribe ind, før skaden *var* sket — før barnet var naaet til at blive moralsk forkvaklet — saaledes som det typisk faar udtryk i et af Chr. Nielsen offentliggjort brev: „I vort sogn findes en ulykkelig familie. Manden er en ret skikkelig mand, men konen har været forfalden til drik i de sidste 10 aar. Manden magter ikke at stille noget op med hende. Mest gør det ham ondt for børnene, 4 drenge, af hvilke den ældste skulde konfirmeres, og de 3 er yngre. De ligefrem opdrages til at narre deres fader, skulke fra skole, stjæle for at skaffe moderen brændevin. Nylig er den ældste grebet i tyveri. Hvad skal vi gøre med disse børn? Er der plads paa Holsteinsminde til dem?“

Men det skyldtes nok ogsaa, at Stephansen — som Budde skriver — „i Chr. Nielsen og hans hustru fik efterfølgere, just som de behøvedes, netop i stand til at tage deres ger-

ning op og føre den videre“ — i Stephansens og Dorthæas aand.

Ligesom Stephansen fremhævede Chr. Nielsen, at det, der først og fremmest er barnets ulykke, er mangelen af et hjem, hvor ordets myndighed, der skaber den hørighed og lydighed, hvorigennem det opdrages, modnes og gror, savnes — et hjem, hvor det samtidig bliver sig bevidst som person og som medlem af et levende samfund. „Hvert andet brev i min betydelige brevsamling om opdragelsesanstaltens forhenværende og nuværende plejebørn forklarer det paagældende barns trang af mangelen af et hjem eller af et hjem, hvori den fornødne opdragende myndighed er til stede.“ Forældrene kan være døde, de kan mangle kræfter, tid eller evner til at opdrage, eller der kan være sygdom eller umoralske forhold i hjemmet. Det er samfundets pligt at give det ene staaende, hjemløse barn et hjem, hvor det kan „tøs op, hvis det er forkommet af kulde, og bringes til sig selv, idet det føler og finder sig som et lille led af det større levende hele.“

Om hvorledes arbejdet med børnene formede sig — „nu i sorg og nu i glæde“ — fortæller Chr. Nielsen (og mon det er stort anderledes nu?): „Nu møder der os kulde eller trods hos eet eller hos nogle af børnene, og vi vil dog saa gerne vinde deres tillid og hengivenhed, fordi dette dog er betingelsen for, at deres ophold hos os kan bære frugt i deres senere liv; nu igen er der eet eller andet af børnene, som vi har haft gode tanker om og tillid til, og som skuffer denne tillid. Saa er der tungnemme børn, der baade ved arbejdet og undervisningen maa hjælpes de ganske smaa skridt, som de kan gøre fremad, med den største sagtnodighed. Men saa møder der os igen paa den anden side en rig, barnlig

hengivenhed fra mange af børnene, der virkelig betragter os som deres af Gud beskikkede forældre og forsørgere¹); saa opdager vi uventet vakre naturer og gode evner skjult under et haardt eller forknytt udvortes, skjult af hjemløshedens og forsømmelsens virkninger.“

*

Som tidligere var det dels by- og sogneraad (de leverede halvdelen), dels foreninger og private, der sendte børn til Holsteinsminde.

Inddelingen af børnenes dag formede sig nogenlunde som i Stephansens tid. Men der var sket den indrømmelse til en nyere tids opfattelse, at dagen paabegyndtes een à to timer senere end i fyrerne.

En af lærerne paa Holsteinsminde i Chr. Nielsens tid (Martin Attrup) har fortalt om, hvorledes en dag dengang forløb.

Efter at børnene kl. 6½ var blevet vækket, havde ordnet sengene og vasket sig med grøn sæbe i et fælles vaskerum, indtoges morgenmaden, der bestod af øllebrød med mælk, men uden sukker, og derpaa var der undervisning til kl. 9.

¹) At Chr. Nielsen stærkt følte det ansvar, som fulgte dermed, ses af et lille træk: Selv naar han efter en rejse kom sent og træt hjem, gjaldt hans første gang børnenes sovestuer for at se efter, om alt var i orden.

Ogsaa senere i deres liv var han til rede med hjælp til tidligere plejebørn. Blandt hans efterladte papirer findes 3 serier af breve fra fængslede forhenværende elever. Det fremgaar af dem, at han baade i fængselet og siden, efter løsladelse (og udvandring), hjalp dem, ikke alene ved at skrive til dem og raade dem, men ogsaa med penge. Der er i disse breve mange løfter om forbedring. En af brevskriverne meddeler saaledes, at „jeg er gaaet i totalafholdsforening og nyder ikke nogen som helst spiritus eller berusende drik“, og takker for, at „jeg [paa Holsteinsminde] har ligesom et hjem, jeg kan hente et godt og kærligt ord.“

Saa fik de frokost (en rundtenom rugbrød med fedt og salt, men uden paalæg, samt øl) og fordeltes derpaa til arbejde ved landbruget, i haven eller paa brændepladsen — pigerne i køkken, vaskeri og syskole¹). Kl. 12 indtoges en tarvelig, men rigelig og veltillavet middag. Chr. Nielsen sad for enden af et af børnenes borde, medarbejderne sad ved eet bord og landbrugets folk ved et andet. Derefter var der en times legetid og saa arbejde som om formiddagen. Kl. 17 spistes der mellemmad, og derpaa var der undervisning til kl. 20, da der spistes aftensmad (varm vandgrød med mælk). Saa fik de lov at lege eller, om vinteren, adspredde sig under en lærers tilsyn paa samlingsstuerne. Kl. 21 var alle i seng, og en lærer sluttede dagen med aftenbøn.

Søndagene forløb naturligvis helt anderledes. Da fik man finere mad, børnene fik deres pæne tøj paa og maatte lege hele dagen, og om aftenen samledes de til underholdning, hvori ogsaa lærerne og en del af eleverne fra højskolen deltog. Den bestod af sang, musik, fortælling og oplæsning.

Saa var der de store højtidsdage. Foruden juleaften med smaa og store om juletræet, med Chr. Nielsens oplæsning af juleevangeliet samt tale og med risengrød, steg, juleøl, pebernødder, æbler og kage var der især to dage, der blev set frem til med glæde og forventning: høstgildet og Chr. Nielsens fødselsdag, der holdtes som en fri- og festdag med opvartning med chokolade og hvedebrød. Hverken paa legepladsen til daglig eller paa saadanne festdage holdt Chr. Nielsen sig tilbage fra at tage del i børnenes morskab. Som naar han og

¹) Om vinteren beskæftigedes de mindre drenge med forskellige husflidsarbejder. To gange om ugen maatte hver dreng stoppe sine strømper.

hans kone fastelavnsmandag lod sig rise op af drengene og maatte give boller til hele flokken af en stor vasketøjskurv, der i samme anledning var anbragt ved sengen.

*

Og saa kom opbruddet fra Holsteinsminde.

Det var ikke, som han skrev, „fordi jeg har tabt troen paa eller lysten til den gerning, der øves for hjemløse børns opdragelse. Tværtimod. Min kærlighed til denne sag er vokset aar efter aar.“ Men han følte, at ledelsen af de to store virksomheder i længden oversteg een mands kræfter, og desuden var Budde nu i stand til at overtage instituttets ledelse.

Men der var naaet ikke saa lidt i disse 9 aar. Bygningskomplekset var udvidet og alt gjort mere tidssvarende, statens tilskud var mere end fordoblet og gavebeløbet mange gange fordoblet, og børneantallet var steget fra 56 (28 drenge og 28 piger) i november 1870 til 104 i vinteren 1878—79. I samme tidsrum var 167 børn blevet konfirmeret og derpaa anbragt i tjeneste eller lære.

3. Højskoleforstander.

Trods alt var det som højskolemand, Chr. Nielsen gjorde sin største indsats og vandt sig det største navn. Der er vist heller ingen tvivl om, at det dog var her, han mest havde sit hjerte, og at det var her, hans store evner fandt deres rigeste udfoldelse.

Hindholm hvilede paa kristen grund; men Chr. Nielsen var ikke grundtvigianer og skolen ikke nogen grundtvigsk folkehøjskole i de 25 aar, han ledede den. Den indtog derved en særstilling blandt højskolerne — ogsaa derved, at den i højere grad end de koldske skoler lagde vægt paa kundskabs-

meddelelse. Der er nok noget rigtigt i det svar, som Chr. Niensens søn, forfatteren L. C. Nielsen, gav Hørup, Chr. Niensens politiske modstander, da denne engang udtalte til ham: „I mange aar har jeg i Folketinget haft lejlighed til at konstatere, at der fra Deres faders skole er kommet forholdsvis flere dygtigheder blandt tingets medlemmer end fra de andre større højskoler. For øjeblikket har vi 7, og de hører til partiets fremmeligste — og saa er der jo ogsaa Lars Dinesen¹). Hvoraf kan det mon komme?“ L. C. Nielsen svarede: „Paa Hindholm arbejdedes der — efter min mening — mere og taltes mindre end paa de fleste andre højskoler dengang.“

Men paa den anden side var Hindholm langt fra blot en slags almindelig realskole. Skolens maal laa langt højere end bar kundskabsmeddelelse. Det antydes f. eks. i et af Chr. Niensens foredrag saaledes: „Folkehøjskolen er en skole, den har altsaa skolens almindelige opgave. Men denne er jo: at vække lærlingenes aandelige liv, at udvikle og øve deres evner saa meget som muligt og at meddele dem saa stor en del af erfaringer og kundskaber som de er i stand til at modtage og til levende at tilegne sig.“ Men desuden har højskolen den særlige opgave: at bibringe „en levende dansk oplysning med grundigt kendskab om fædrelandet og dets kaar i nutid og fortid, til modersmaalet i tale og skrift at styrke folkebevidstheden og at værne om modersmaalet og alt dansk.“ En af Chr. Niensens sønner har forklaret hans maal som højskolelærer saaledes: Det var „at bibringe de unge saa meget som muligt af klar og levende kundskab, vække deres

¹) Højremand. Forøvrigt var det ikke Hindholm, men „Grundtvigs højskole“, Lars Dinesen havde besøgt.

tænkeevne og dømmekraft“ — saa de derigennem kunde naa frem til en selvstændig overbevisning.

Hvor stor betydning Chr. Nielsen ved sin hele personlighed og gennem sin levende, vækkende undervisning fik for sine elevs aandelige udvikling, foreligger der mange vidnesbyrd om — fremlagt af medlærere og tidligere elever. Om hvorledes han formaaede at sætte de unge i gang, saa de senere ogsaa følte trang til at meddele til andre unge af, hvad de selv havde modtaget, vidner, at 9 forhenværende hindholmelever i Stillinge selv dannede en slags aftenhøjskole, der om vintrene samlede 30—40 af sognets unge, og saaledes flere andre steder.

Som lærer var han mild og munter, men kunde ogsaa nok være streng over for dovne og efterladende elever. Han var overordentlig fængslende, besad en sjælden evne til at gøre eleverne interesserede — der var ingen fare for, at de skulde skulke fra hans timer. En af hans tidligere elever skriver: „Vittig og grinagtig kunde han være, højroestet og buldrende, og hans illustrationer til emnet kunde undertiden udvikle sig til et helt komediespil og med hans ildrøde haar og skæg og hans livlige, skælmske øjne skulde alt dette nok bringe latteren til at runge i hele klassen og holde alle lysvaagne.“ Men „det var dog saa langt fra, at dette svækkede vor respekt for Chr. Nielsen. Han kunde jo saa pludselig slaa om i den dybeste alvor, hvor han netop efter det livlige forspil fik det indprentet i de unges sjæle, som han ønskede skulde blive siddende.“

Dansk var hans yndlingsfag, hvorimod historie ikke rigtig laa for ham. Den senere forstander for Bælum højskole, H. Villumsen, der i mange aar var lærer paa Hindholm, skriver

om hans danskundervisning: „Mange vil mindes hans undervisning i dansk. Sproglære og analyse gik med liv og lyst. Morsomme og træffende eksempler krydrede de tørre sprogregler og fæstnede disse i elevernes hukommelse. Oplæsning af danske forfattere, enten det var vers eller prosa, kunde bringe eleverne til at lytte. I hans yngre dage var hans oplæsninger af Holbergs komedier hele smaa dramatiske forestillinger.“

Dansk beholdt han som undervisningsfag, men ellers holdt han efterhaanden mest foredrag om religiøse og moralske emner og navnlig om sociale forhold og om fremragende personligheder, der havde været foregangsmænd og vist nye veje. Da kunde hans muntre form afløses af en indtrængende alvor, der bevirkede, at det alligevel blev disse timer, der længst mindedes af eleverne.

Forbindelsen med gamle elever holdt han ved lige gennem den store „Hindholmske forening“, der holdt — tidt talrigt besøgte — aarsmøder paa skolen, og hvis blad, „Hindholm“, han ledede.

*

Foruden forstanderen virkede der som regel 8 lærere ved højskolen — efter 1875 dog kun 5. I forbindelse med skolen oprettedes der 1869 en landbrugsafdeling med et 9 maaneders kursus, og der var straks indmeldt 34 elever. Landbrugskandidaterne A. Svendsen og Chr. Christensen (begge gamle hindholmelever) var lærere ved afdelingen, men da de 1871 begyndte skolen i Tune, ophævede Chr. Nielsen sin landbrugsafdeling. Men Tune landbrugsskole har saaledes paa en maade sin oprindelse paa Hindholm.

Da Chr. Nielsen overtog skolen, havde det store elevantal i den grad sprængt rammerne, at mange af eleverne maatte bo paa Holsteinsminde og de omliggende gaarde. Delvis ved hjælp af gaver blev der saa rejst en ny skolebygning, „Dorthea Stephansens minde“, der kostede 10.000 kr. I 1884 kaseredes den gamle elevbygning (gaardens gamle stuelænge med til- og overbygning), og en ny med grundmur og skifer-tag opførtes i løbet af de følgende to aar. Den blev kaldt „Anders Stephansens minde“ og kostede 22.000 kr., hvoraf de 12.700 kr. indkom som gaver.

I alle aarene siden skolens start havde der været holdt 6-maaneders skole baade sommer og vinter for unge mænd; men 1866 var der desuden begyndt en 6-maaneders sommerskole for unge piger, der undervistes og boede paa Holsteinsminde. Den flyttedes 1873 over til Hindholm, og derefter holdtes der kun skole for mænd om vinteren. Tilslutningen til vinterskolen var i halvfjerdserne — omend aftagende — stadig god (fra 155 til 126 elever), hvorimod pigeskolen aldrig naaede at faa noget stort elevantal. Fra skolens begyndelse til 1870 var der blevet uddelt 105 fripladser; men 1870—89 fik 150 fattige elever hele fripladser og ca. 200 halve fripladser eller nedsættelse i betalingen. I Chr. Niensens forstandertid (1867—91) havde Hindholm 3481 elever (2896 mænd og 585 kvinder).

4. *Anden virksomhed.*

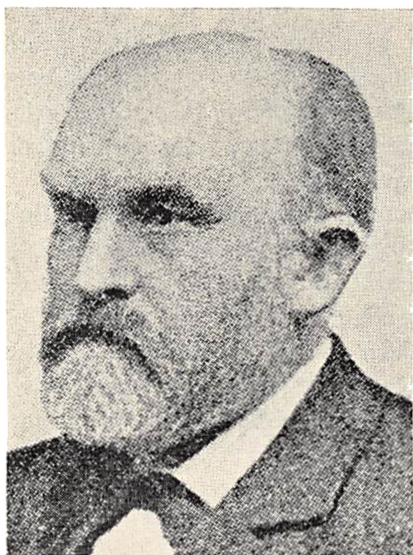
Med sin særprægede, friske, levende personlighed fik Chr. Nielsen stor betydning for mange mennesker — ogsaa langt udover skolernes befolkning af store og smaa. I sit forhold til mennesker var han deltagende og hjælpsom som faa.

Ingen af de mange, der søgte raad og hjælp — ogsaa af materiel art — hos ham, gik forgæves, hvis han i det hele taget havde mulighed for at kunne hjælpe.

Den kristentro, han allerede i sit barndomshjem var blevet ført ind i, kom til at præge hele hans liv — fik ogsaa udtryk i hans gerning. Hans valgsprog var: „Vi har intet af os selv, men alt af Gud.“ Ud af de breve, han 1864 skrev hjem til sin hustru, lyser ogsaa hans gudsfrygt: „Bed flittig, arbejd lystig og lev vel! Gud være med os alle!“ „Dette maa vi endelig indprente os, kære kone: først Guds villie og sidst Guds villie og altid Guds villie.“ Paa Hindholm holdtes der hver dag morgenandagt med eleverne: Trosbekendelse, Fadervor og sang eller salme. Ved hans død skrev „en gammel elev“ i „Højskolebladet“, at det ord, han saa tidt mindede dem om: Naar hver Guds ord ret lære vil, da staar det godt i huset til, passede saa godt paa ham selv i hans forhold til hjem og skole: „Han byggede alt paa kristendommen og forstod forunderligt klart at bøje hele sin gerning ind under den barnlige tro, der var hans sikre ankerplads.“

Chr. Nielsen var en umaadelig virksom mand. „Jeg underviser, skriver, læser og taler med folk fra morgen til aften“, skriver han i et brev til en gl. elev (folketingsmand H. P. Andersen, Gislinge). Og medens han underviste, forbandt han i tankerne fortid med nutid: „Det er mig tidt under mine foredrag en fornøjelse at tænke: der sad Svendsen, Christensen, Gislinge, og hvad de forhenværende læringe alle hed, og hørte paa dig.“

Som folketaler udmærkede han sig ved de samme egenskaber, der gjorde, at han fik saa stor betydning som lærer, og han var derfor en meget søgt foredragsholder — først i

Chr. Nielsen som ældre.

„Den hindholmske forening“, senere hele landet over. Hans emner var mange, men hans taler var altid paa een gang oplysende og vækkende. En klar fremstillingsevne, en omfattende viden og egen grebthed af emnet var forenet med lune, liv og ind imellem sprudlende humor. Et holbergcitat havde han altid paa rede haand, og ogsaa træk af hans egen livsførelse stifter man bekendtskab med i hans trykte foredrag.

Afhandlinger, artikler og mange af foredragene er trykt i forskellige tidsskrifter og dagblade, men navnlig i „Den

hindholmske forening“s maanedsbld „Hindholm“, som han redigerede 1863—80 (udkom igen 1889—91), og som han i overvejende grad selv forsynede med stof. Foruden meddelelser om højskolen og oversættelser fra engelsk og fransk indeholder det en rigdom af artikler om pædagogiske, filantropiske og historiske emner, vidnende om hans belæstthed og mangeartede interesser.

I modsætning til Stephansen (og senere Budde) udsendte han ingen aarsberetninger om Holsteinsminde, men nogle meddelelser lod han fremkomme i „Hindholm“, og 1875 udsendte han en lille bog: „Holsteinsminde, filantropiske meddelelser“, der 1877 kom i ny udgave med et supplerende tillæg. Foruden gavelister og regnskaber indeholder den afhandlinger om hjemløse børn og deres venner i ind- og udland. I en af dem paaviser han ved mange eksempler, hvorledes børn med de mest nedsættende skudsmaal fra de tilsendende myndigheder paa Holsteinsminde rettede sig op og ogsaa senere artede sig vel.

Fra engelsk oversatte han 1866 W. E. Channing: „Om selvopdragelse og dannelse“, der kom i 7 oplag, og 1876 J. S. Blackie: „Om sædelig dannelse“.

5. *Politik. Nedgangsarene.*

Af H. Villumsen karakteriseres Chr. Nielsen som en frisindet og ægte folkelig mand — saa demokratisk som nogen. „Der holdtes ingen festligheder paa Hindholm, uden at alle gaardens folk lige ned til røgteren fik plads ved festbordet sammen med præster, herremænd og hvem andre, der ved saadanne lejligheder vilde hædre Chr. Nielsen med deres besøg.“

I et brev til dr. C. Rosenberg, 17/11 1874, skriver han: „Der er hver dag kommet lærlinge til skolen, siden vi begyndte [vinterskolen], saa at forskellige venstreblades bagtalelser dog denne gang ikke har formindsket tilgangen til Hindholm betydeligt. Nu kommer det an paa, om jeg kommer over terminen uden at blive hængt. Jeg har 80 hjemløse børn hos mig her, og jeg køber øllet til dem til 4 sk. og sælger det for 2 sk.“

De „bagtalelser“, han her hentyder til, og som en tid havde været i omløb, gik ud paa, at han var „en kras højremand“, der prædikede højrepolitik for eleverne. Han kan dog (i „Hindholm“) tilbagevise beskyldningerne som usandhed — ligesom han i tresserne havde tilbagevist beskyldninger for, at skolen virkede for Bondevennernes formaal. „Ikke en eneste¹⁾ har hørt noget af mig, hvoraf han kunde slutte, at jeg var en kras højremand eller venstremand ... de, der vil have politik i stedet for undervisning eller blandet ind i undervisningen, skal ikke komme til Hindholm, thi de vil blive skuffede. Jeg har ikke selv ført eller tilladt, at der er blevet ført nedsættende tale paa Hindholm om mændene i Højre eller Venstre.“ Dette bekræftes af en tidligere elev: Jeg har „aldrig hverken af undervisningen eller af løjtnant²⁾ Niensens foredrag mærket nogen politisk lære, langt mindre nogen paavirkning til noget enkelt parti.“ Og at han fastholdt denne politiske neutralitet i skolens undervisning, viser en udtalelse af Villumsen, der dog virkede ved skolen indtil en halv snes aar senere (til 1885): „Baade i religiøse og politiske spørgsmaal viste han stor fordragelighed over for

¹⁾ Af elevholdet 1873—74.

²⁾ Med den titel benævntes han som regel i omtale.

politiske spørgsmaal viste han stor foredragelighed over for sine lærere, og aldrig forsøgte han direkte at paavirke sine elever i politisk retning.“

Men Chr. Nielsen var en varm fædrelands- og forsvarsvæn, og naar han personlig sluttede sig til Højre, var det sikkert overvejende af hensyn til forsvarssagen — han havde fra 1864 førstehaandskendskab til, hvor skæbnesvangert det var, om landets forsvar forsømtes. Men da saa i firserne de politiske kampaar kom, kunde det ikke undgaas at faa følger, om en højskolemand gennem offentlige udtalelser og offentlig optræden tog politisk parti — hvilket af de to partier han end sluttede sig til, og hvor neutral han end var i selve sin gerning. Og for Hindholm fik det skæbnesvangre følger, at Chr. Nielsen offentlig tog parti mod Venstre. Rundt om i landet holdt han foredrag om forsvarssagen og andre politiske spørgsmaal, i sit blad „Hindholm“, der før havde været holdt uden for politik, polemiserede han nu mod udtalelser af Venstres førere (J. A. Hansen, C. C. Alberti, Berg og Hørup), og ved valgene i Fuglebjergkredsen var han flere gange stiller for Højres kandidat og var selv opstillet som kandidat 1887 mod kredsens hæderkronede repræsentant i tinget 1861—98, Hans Hansen, Menstrup (fik dog kun 607 stemmer mod 1308). Følgerne af hans deltagelse i politik viste sig f. eks. ved, at Alberti i skrivelse af 30/11 1886 meddelte ham, at Den sjællandske bondestands Sparekasse ikke længere vilde forestaa udbetalingen af renterne af Hindholms aktielaan¹⁾, og ved, at der demonstreredes mod ham paa

¹⁾ Paa den anden side viser en række breve til ham fra Lars Dinesen, hvor det nu er, han maa søge velvillie og — ogsaa økonomisk — støtte. Dinesen stiller sig saaledes imødekommende over for hans ønske om at faa f. eks. 1000 kr. af „Højres valgfond“ og beder ham indsende ansøgning: „Hindholm trænger. Og De skulde ogsaa gerne have gjort noget for Deres helbred.“

selve skolen: Ved et stort møde, hvor en kaptajn skulde tale om fæstningen, fastholdt Chr. Nielsen, at han vilde være ordstyrer. Efter forgæves protest af Lars Jensen, Arløse (senere H. Hansens efterfølger som folketingsmand), udvandrede denne da af salen sammen med de fleste af forsamlingen, ja, selv mange af eleverne fulgte.

Over for en udtalelse af C. C. Alberti ved et møde i Fuglebjerg forud for valget 1887 om, at Chr. Nielsen havde „lavet Stephansens minde til en herremandsskole i stedet for en skole for den danske bondestand“, kan han jo nok („Dagbladet“, marts 1887) hævde, at 70 % af eleverne er gaardmandssønner og resten sønner af husmænd, arbejdere, købstadborgere og lærere. Men at det sørgelige var sket: at skolen havde mistet sin tilslutning i den stand, bondestanden, der lige siden dens første begyndelse havde dannet dens grundlag, kunde ikke skjules. I vintrene 1887—88 og 1888—89 var der kun henholdsvis 73 og 71 elever, vinterskolen 1889—90 maatte endda begynde med 55, og den sidste vinter, Chr. Nielsen levede, var tallet gaaet helt ned til 41 elever.

*

Allerede i 1879, da Chr. Nielsen fratraadte ledelsen af Holsteinsminde, følte han sig overanstrengt; men det var dog først midt i firserne, hans arbejdsevne begyndte at svækkes saaledes, at det mærkedes, han var opslidt. Efter at han 1888 var blevet ramt af et apoplektisk tilfælde, kunde han dog undervise (omend delvis ude af stand til at skrive) vinteren derefter; men i sommeren 1889 maatte han opgive alt sit arbejde. Han var blevet udnævnt til kaptajn 1887 og til ridder af Danebrog aaret efter. Den 15. december 1891 døde han, kun 56 aar gammel, efterladende sig hustru og 11 børn,

af hvilke maa nævnes forfatteren L. C. Nielsen og skuespilleren Johannes Nielsen (direktør for Det kgl. Teater 1914—22). Sin grav fik Chr. Nielsen i nærheden af Stephansens paa Førslev kirkegaard.

*

Gennem en lang aarrække havde Hindholm højskole stor betydning for den sjællandske landbostand. Den gav de unge, der besøgte den, en paavirkning og dygtiggørelse, saa det siden ofte var dem, der blev førende i det folkelige liv og i kommunal- og foreningslivet rundt om i sognene, og mange af de sjællandske landborepræsentanter paa rigsdagen med Ole Hansen, Bringstrup, i spidsen var gamle hindholmelever. Men ogsaa paa egnens beboere i en vid omkreds øvede den indflydelse, idet der — helt siden N. J. Jensens tid — om vintrene hver torsdag aften holdtes offentlige møder paa skolen. Ved disse torsdagsmøder blev der sunget meget samt holdt foredrag og oplæsning — som regel af skolens lærere. Navnlig naar der var fremmede talere, var tilslutningen overvældende. „Det lyder som noget af et eventyr, naar de gamle her paa egnen kan fortælle om torsdagsaftnerne paa Hindholm, da der kunde være hundrede vogne trindt om fra med mennesker, som kom for at lytte til ordet, der blev talt“, skriver Ludvig Beck.

Men med Chr. Nielsen var Hindholm højskoles store tid omme. Nogle maaneder før sin død solgte han den til en kreds af godsejere, der med den af Chr. Nielsen ønskede efterfølger, landbrugskandidat H. Larsen, der i mange aar havde været lærer ved skolen og dens leder under Chr. Niensens sygdom, som forstander ejede den til 1900. Derefter fortsattes den af N. P. Jensen, tidligere forstander for Born-

holms højskole, og senere af L. F. la Cour, men maatte standse 1915. Bygningerne blev saa taget i brug til realskole; men i nærheden rejste Ludvig Beck 1934 den nye „Hindholm højskole. Barnets højskole.“

Guldmageren paa Borreby

Af overlærer N. P. Larsen, Slagelse.

„Der ligger ved Storebælt en gammel gaard med tykke røde mure; jeg kender hver sten, jeg saa den før, da den sad i Marsk Stigs borg paa næsset; den maatte ned; stenen kom op igen og blev en ny mur, en ny gaard, det var Borreby gaard, som den staar endnu. — Jeg har set og kendt de højadelige mænd og fruer, de vekslende slægter, som boede derinde, og nu fortæller jeg om *Valdemar Daa og hans døtre*“. —

Saaledes lader H. C. Andersen vinden fortælle, mens den fra Storebælt suser ind over Stignæs. I Andersens eventyr er digt og historie vævet sammen; jeg skal prøve paa at fremdrage, hvad der rent historisk kan berettes om den ulykkelige guldmager paa Borreby og hans familie. —

Man mener, at Borreby oprindelig har været navnet paa en by, der laa ved en borg, som efter sagnet var anlagt af en høvding ved navn Stig, efter hvem hele halvøen har faaet navn. Der er intet historisk grundlag for, som H. C. Andersen gør, at knytte Marsk Stigs navn til dette sted. — Det middelalderlige Borreby tilhørte Roskilde bispestol og blev sammen med andet kirkegods ved reformationen inddraget under kronen, og det var kongens lensmand og kansler, Johan Friis, der byggede det nuværende Borreby. Johan Friis døde barnløs, og Borreby gik over til hans brodersøn, Chr. Friis, og fra dennes søster, Dorte Friis, der var gift med

Oluf Daa til Ravnstrup, gik gaard og gods til dette ægtepars søn, rigsadmiral Claus Daa, hvis tre sønner, Jørgen, Oluf og Valdemar, alle efterhaanden blev ejere af Borreby, de to sidste i forening. Rigsadmiralen døde 1641, og af hans mange og store godser arvede Jørgen, der gengang kun var 17 aar gammel, Borreby, men det blev den ældre broder Oluf, der var ejer af Holmegaard, som kom til at styre gaard og gods, saa længe som Jørgen var umyndig og under hans langvarige ophold i udlandet. —

Jørgen Daa druknede paa en rejse over Lillebælt 1652, og derefter samledes de efterlevende søskende til „søskendeskifte“ paa Borreby, og der blev de til sidst enige om, at herregaarden med dens marker, skove og bøndergods skulde deles ligeligt mellem de to brødre Oluf og Valdemar. Oluf, der var enkemand, skulde have den mindre hovedbygning til beboelse og Valdemar selve slottet. Valdemar Daa var født 1616 i Trondhjem, hvor faderen dengang var lensmand. Om hans barndom og tidligste ungdom vides intet. 1640 blev han optaget blandt Christian den Fjerdes hofjunkere. Ved hans forældres, Claus Daas og Ingeborg Parsbjergs, død i 1641 kom han pludselig i besiddelse af to jyske herregaarde, Bonderup og Hessel. I 1644 fik Valdemar Daa kongelig bestalling som løjtnant ved ritmester Mogens Arenfeldts kompagni af den jyske rostjeneste, og halvandet aar senere ægtede han den syttenaarige Else Kruse, datter af Jørgen Kruse til Hjermsløvgaard i Vendsyssel. Efter det omtalte skifte efter hans broder Jørgen bosatte han sig med sin familie paa Borreby, og dermed begynder et helt nyt afsnit af hans liv. Det er Skelskørs historiker P. Edvardsen Friis, der siger om Valdemar Daa, at han „fordestillerede trende

herregaarde og blev en fattig mand, ej alene ved sit Skibs-Byggerie, men ved sit alchymistiske Væsen, da han saa længe gjorde Guld, til Gaard og Gods i en forgyldt Røg gik op igennem hans Skorsten“. —

Hvor han har lært guldmageriet, og, hvornaar han begyndte sine alchymistiske forsøg paa Borreby, er ikke helt klart, men det er givet, at tanken om at gøre guld og studiet af de alchymistiske forfatteres skrifter efterhaanden optog og besatte ham helt. Mens Valdemar Daa var hofjunker i København, har han utvivlsomt stiftet bekendtskab med tyskeren Kaspar Herbach, der var en slags tusindkunstner, og som særlig paa grund af sine alchymistiske „destillationer“ havde kongens interesse og bevaagenhed. Mange herremænd paa den tid forsøgte sig efter hoffets eksempel som guldmagere i haab om ad den vej at kunne forbedre deres ofte ret miserable økonomi. Valdemar Daa blev udnævnt til ritmester og deltog i krigen mod Karl Gustav, men om hans forhold under krigen er der kun ubetydelige efterretninger. Den almindelige forarmelse i tiden efter krigen ramte ogsaa adelen, og paa Borreby havde der forhen været ført stort og fornemt hus med megen og kostbar selskabelighed; noget saadant var der ikke raad til mere, men det ser ud til, at Valdemar Daa har haft meget svært ved at aflægge sine kostbare vaner. — H. C. Andersen lader vinden fortælle: „Her var liv og gæstereren, her kom fornemme gæster fra nær og fjern. Musikken klang, bægrene klang, jeg kunde ikke døve dem over. Her var hovmod med brask og bram. Herskab var der, men ikke Vor Herre“. —

I det sjællandske landsarkiv findes et manuskript, gengivet i Danske Samlinger V, hvori der berettes om forholdene

paa Borreby paa Valdemar Daas tid, bl. a. om, hvordan meget kostbare arkivalier er gaaet tabt. Den ukendte forfatter fortæller, at der i hans barndomstid stod tre store jernkister i brevkammeret, hvoraf de to var helt fulde af brevskaaber, deriblandt „Christian Quarti egenhændig skrevne ordre til rigsadmiral Claus Daa udi søslaget med de hamburger“. Men da nøglen altid sad i døren til brevkammeret, „tog enhver deraf at svøbe udi og bruge som maculatur, og til sidst lod ridefogden Peter Rosenmeier kisterne slaa i stykker og forbruge jernet af dem, og nogle sagde, at han deraf lod gøre heste-beslag“. Da det kneb med at skaffe penge til at vedligeholde den store selskabelighed paa Borreby, begyndte Valdemar Daa at hugge løs i de store skove, som hørte til gaarden. Det nævnte manuskript siger, at han var den, „som for alvor lagde haand paa skoven til Borreby og var aarsag til, at det bedste blev borte deraf“. Valdemar Daa vilde som saa mange andre herremænd, der havde skove i nærheden af stranden, bygge et orlogsskib til kongen, et stort og stolt skib skulde det være „med 3nde fordeck“. Arbejdet blev sat i gang, og da det var fuldført efter planen, stod et smukt krigsskib færdigt paa beddingen. Saa kom en af kongens søofficerer til Borreby for at se skibet og forhandle om prisen. Men først skulde officeren se gaardens herligheder, og inde i hestestalden stod et par pragtfulde sorte hingste, som han havde svært ved at faa øjnene og senere tankerne fra. Han lod herremanden forstaa, at han kun vilde anbefale kongen at købe skibet, hvis han fik de to hingste for sin gode vilje. Det vilde Valdemar Daa ikke høre tale om, og derfor var det sikkert, at officeren fandt saa mange fejl ved skibet, at han ikke kunde anbefale købet. „Havde

Ridder Daa spændt hestene for skibet, var det nok blevet kørt ind i kongens orlogshavn“, hedder det i en samtidig beretning. — Senere skal skibet være blevet solgt „til en udenrigsk stad for en ganske ringe summa“. — Dette uheldige skibsbyggeri forbedrede naturligvis ikke den uheldige herremands i forvejen daarlige økonomi. Hans svigerfader, Jørgen Kruse, havde i de strenge aar efter krigen mistet næsten alt, hvad han ejede; han levede sine sidste dage paa Borreby, hvor han døde og blev begravet i Magleby kirke 1666. Aaret efter døde hans datter, Valdemar Daas hustru, der blev bisat ved siden af faderen. Sorger, bekymringer og stadig tiltagende fattigdom præger fra nu af livet paa Borreby, og guldmageriet, som Valdemar Daa nu vier alle sine kræfter, kunde naturligvis kun bringe ham skuffelser. Det, der i første række bidrog til at ruinere ham og andre guldmagere, var den mystiske kunsts evne til helt at bemægtige sig sine udøveres interesse og arbejdsevne, saa deres daglige gerning blev forsømt — som skildret af Holberg i „Det arabiske pulver“. Men dertil kom, at guldmageriet i sig selv var en temmelig dyr fornøjelse. — „Stofferne“, der nævnes, er ikke de samme i alle alkymistiske skrifter; men i de fleste tilfælde er det kviksølv og forskellige kostbare metallegeringer, der gives anvisning paa, til fremstilling af den rette „tinktur“ eller „de vises sten“, der saa igen skulde kunne forvandle uædle metaller til guld.

Det før omtalte Borreby-manuskript fortæller, at han „blev formedelst sin Alchymie, da han laborerede derpaa i mange aar, saa forarmet, at han levede paa det sidste med sine 3nde pigebørn ret kummerlig paa Borreby, at han i min tid om vinteren laa i sengen hele uger, ikke af sygdom, men

af mangel at faa sin ildebrand bragt til gaarden og blot for at holde sine chymiske flasker i tempereret varme“. De alky-mistiske forfattere, som Valdemar Daa har studeret, og som gav anvisning paa stoffernes blanding og „modning“, krævede temmelig lang tid og frem for alt ensartet varme, hvis man skulde gøre sig haab om et gunstigt resultat. Den sidste betingelse opfyldte mange guldmagere ved at have kolben med præparatet hos sig i sengen om natten eller ved at gaa med den paa den bare krop om dagen. De fleste recepter paa den rette „tinktur“ nævner en række farveforandringer, som skulde kunne iagttages under processens forløb. Der fortælles, at Valdemar Daa engang troede, at han nu stod ved maalet for alle sine anstrengelser. „Han mente sig at blive en adeptus efter de rette signa, han synes at have obser-veret dertil“. —

Disse „signa“ har sikkert været visse ændringer i tink-turens farve. Men „som han da med stor glæde besaa sit glas og vendte det i hænderne, faldt det fra ham paa gulvet og sloges i stykker, og han mistede derved sit store haab, samlede dog sin materie i et frisk glas og begyndte paa ny, hvilket altid blev forgæves“.

Imidlertid taarner de økonomiske vanskeligheder sig stadig højere op. Han gjorde saa et forsøg med at forpagte sin ejendom ud, fik ogsaa en dygtig forpagter, Frederik Kofoed, der gjorde sit bedste for at bringe godset paa fode igen, men gælden var for stor, og kreditorerne begyndte at gøre „ind-førsel“ i flere af Borrebys bøndergaarde. Begge hans jyske herregaarde var overtaget af kreditorerne. Hans broder Olufs part af godset var det ikke gaaet bedre med; størstedelen deraf var i fremmed eje, da han døde nogle aar før den ende-

lige katastrofe kom over Valdemar Daa. Denne havde, da det begyndte at knibe med pengene, laant 2000 rdl. af den holstenske greve Kristoffer Rantzow. Grev Rantzow var død, og Valdemar Daas nabo, Ove Rammel paa Basnæs, havde købt obligationen. Beløbet var med renter og omkostninger i 1680 blevet til 4000 rdl., og Ove Rammel forlangte udlæg for dette beløb. Den 29. januar 1681 indfandt pant-haveren sig paa Borreby sammen med rettens folk. Der blev gjort udlæg i alle de værdier, der ikke i forvejen var behæftede. Alle bygningerne var — siger Borreby-manuskriptet — saa brøstfældige, „at ingen sig nogen af dennem kan betiene uden tilforn største bekostning derpaa at anvende“.

Da fogedforretningen var til ende, ejede Valdemar Daa og hans tre døtre, der havde boet hos ham og delt hans bitre fattigdom med ham de sidste aar, kun hvad de gik og stod i. — Borrebys nye herre, Ove Rammel, tilbød den ulykkelige guldmager, at han kunde blive boende paa sin gamle gaard og faa sit ophold der, men det vilde Valdemar Daa ikke tage imod. Med sine tre døtre, den 30-aarige Ide, den 20-aarige Johanne Katrine og den 18-aarige Lisbeth Dorte, forlod han Borreby „med en kiek i haanden og sine alchymiske glas i barmen“. —

Paa Smidstrup mark ved Skelskør laa et lille ubeboet hus, som Valdemar Daa lejede til sig selv og sine døtre. Mens han levede her under kummerlige forhold vaagnede i ham en længsel efter den egn i Jylland, hvor han havde tilbragt nogle af sine bedste ungdomsaar som løjtnant og som herremand paa Bonderup, og han drog derover sammen med sine hjemmeværende døtre. Men hans skæbne derovre er ukendt; man ved kun, at han døde i aaret 1691, 75 aar gammel, og

blev begravet i Viborg Domkirke, hvor man endnu kan finde hans kiste.

I sit ægteskab med Else Kruse havde Valdemar Daa ialt 13 børn, hvoraf de flestes skæbne er ukendt. Mest bekendt blev sønnen Gregers Daa, der i Borreby-manuskriptet nævnes som „en renommeret, kiøn og mandhaftig general eller krigsmand udi Jylland“. Da faderen mistede Borreby, var han løjtnant, avancerede senere til oberstløjtnant og blev sendt til Ungarn med et dragonregiment, der i kejserens tjeneste skulde sættes ind mod tyrkerne. 1703 købte han Hald af enken efter en af brødrene de Lima, kendt fra Blichers novelle „Jøderne paa Hald“. Gregers Daa faldt i slaget ved Gadebusch 1712, og med ham uddøde slægten Daa paa mandssiden.

Foruden de allerede nævnte kilder er benyttet:

A. Fjelstrup: Guldmagere i Danmark.

Årsmødet.

Søndag den 21. august holdt Historisk samfund for Sorø amt sit årsmøde i Sorø, hvor man besøgte kirken og akademiet. Formanden, amtmand *V. Topsøe* bød velkommen og udtalte sin glæde over, at så mange var mødt op. Derefter blev deltagerne vist rundt i kirken af lektor, dr. phil. *P. Helms*, der bl. a. sagde, at kirkens storhed vidnede om den storhedstid i Danmark, hvori den blev bygget. Sorø kirke var Absalons egen kirke, og han foretrak den for domkirkerne i Lund og Roskilde. Den var bygget som klosterkirke, og derfor var en stor del af kirken forbeholdt munkene, som samledes her otte gange om dagen til gudstjeneste. Menighedskirke blev den først efter, at Sorø by var vokset op.

Under rundgangen fortalte dr. *Helms* yderst interessant om de tre åbninger af Absalons grav. Fra kirken begav man sig over til akademiet, hvor dr. *Helms* forklarede interessante enkeltheder i den kunstneriske udsmykning.

Generalforsamlingen blev holdt i festsalen, hvor formanden aflagde beretning og mindedes afdøde arkitekt *Erlangsen, Korsør*, som havde været bestyrelsesmedlem siden 1928 og havde udøvet en betydelig indsats.

Regnskabet oplæstes af kassereren, lærer *Henneke, Slagelse*, og fremviste en beholdning på 1564 kroner.

Ved bestyrelsesvalget genvalgtes amtmand *V. Topsøe*, overlærer *Fritz Jacobsen, Johs. T. Christensen*, pastor *Krarrup Hansen* og grev *Erik Holstein-Holsteinborg*. Nyvalgt blev lektor *H. Balslev, Sorø*.

Amtmand Topsøe erklærede sig villig til at fortsætte i bestyrelsen, men ikke som formand, fordi han nu bor i Præstø amt.

Bestyrelsen har senere konstitueret sig med grev *Erik Holstein-Holsteinborg* som formand. • H.

Arkitekt M. J. Erlangsen

døde den 16. marts 1955, blev bisat fra St. Peders kirkegård, Slagelse, og begravet 19. marts på Solbjerg kirkegård i København.

Arkitekt Erlangsen var i 26 år medlem af samfundets bestyrelse, idet han allerede 1928 indvalgte i den. Da samfundets økonomi i begyndelsen af trediverne ikke var tilfredsstillende, udførte han et fremragende arbejde for at forbedre den, og i det hele taget var Erlangsen levende interesseret i samfundets trivsel, og bestyrelsen vil savne ham og ære hans minde.

J. Heltoft.

Resumé af Regnskabet 1954.

INDTÆGT:	Kr. ø.
Overført fra 1953	1.625,82
Medlemskontingent	2.665,15
Salg af ældre årbøger	87,00
Tilskud	1.525,00
Refunderet porto	175,20
Indvundne renter	17,97
	6.096,14

UDGIFT:	Kr. ø.
Årbogen	3.234,83
Dansk hist. Fællesforening	52,40
Administration	1.140,55
Diverse udgifter	103,93
At overføre til 1955	1.564,43
	6.096,14

Virk for tilgang af nye medlemmer!

